

IRIZPIDE METODOLOGIKOAK EGUNGO EUSKAL DIALEKTOLOGIAN

Iñaki Camino ()*

(EHU - Gasteiz, Euskaltzaindia - EHHA)

1. SARRERA

Euskal Dialektologia ez dago hor zeharko beste herrialde batzuek beren dialektoak aztertzekeo jardunean erdietsi duten mailan, baina ez daiteke esan hondarreko urteotan euskalkien azterketan aitzinatu ez denik: Koldo Zuazok duela sei urte egin duen euskal dialektoen sailkapen berria da lekuko.

Euskalkiak aztertzekeo halako giro berezia sumatu zen Euskal Herrian XX. gizaldiko laurogeigarren hamarkadan, nahiz eta dialektologia goien-barren, sakon eta irizpide teoriko-metodologiko zehatz eta esplizituak baliaturik aztertzekeo garaia, iritsi gabea zen: hein batez oraindik ere hau bera gertatzen da, baina batzuen eta besteen eginahalei eta jardunbideei esker, bidean abiatuak garela esan daiteke.

Gurean kokatu ziren unibertsitare ofizialen maila zientifikoak, ikergaiak gutieneko kalitateko oinarria lortzen hastea eragin zuen eta emeki-emeki, fruituak agertzen hasi ziren; egia esan, lehen lanetan helburua ez zen guztiz dialektologikoa: euskalkiak baliaturik hizkuntzalaritzako lan bikainak egin ziren, baina euskalkiak corpusa osatzeko bitartekoak ziren, ez ikergaiaren helburua. Hizkuntzalaritza estrukturalaren adibide nabarmena dugu Karmele Rotaetxek Ondarroako euskara aztertuturik egin zuena (1978), urte batzuk lehenago Geneviève N'Diaye-k Baztango euskarari buruz ondua (1970) gogorarazten diguna; fonologia sortzailea bikain aurkeztu zigun Pello Salaburuk Baztango euskara baliaturik (1984); urte berekoa da euskal azentuaren azterketa orokorra eta euskalkien azentu-ezaugarriak jorratzen dituen Txillardegiren doktoretza tesia (1984). Berebat, hango eta hemengo euskalkietako datuak erabiliz, euskal palatalizazioa ederki aztertu zuen Miren Lourdes Oñederrak (1990).

(*) Javier Ormazabalak, Edu Zelaiek eta Koldo Zuazok artikulu honen lehen idatzaldiari egin dizkioten oharrik aberasgarriak izan dira; hirurak eskertu nahi ditut.

Lan horien helburua, ordea, ez da funtsean hizkuntza-geografiako azterketa egitea: hizkuntzalaritzako lanak dira guztiak, unibertsitateko ezagutzaren maila sakona dutenak, baina ez dira Euskal Dialektologian bete-betean sartzen diren ikerketak, hizkuntzalaritza orokorrean eta fonetika-fonologian sartuko genituzke guk: Txillardegirena da, beharbada, hizkuntza-geografiara gehien hurbiltzen dena.

Euskal hizkeren azterketa monografiko sakonak ez zebiltzan urrun. 1991koa da Juan Manuel Etxebarria Aiestaren Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa. Bertan helburua ez da hizkuntza-geografiako lan bat egitea, hizkera baten ezaugarri nagusien orotariko azterketa egitea baizik. Ikerketak ez digu Zeberioko hizkera ondoko mintzoen artean kokatzen, baina deskribapen zabala dakar, gero norbaitek hori egin nahi izanez gero. Zeberioko euskara Arratiakoarekin biltzen du eta Arrigorriagako eta Orozkoko aldatik bereizten (25. or.), baina ez dakar honi buruzko azalpenik eta bestalde, ez zaigu adierazten aldameneko hizkerekin osatzen duen egitura nolakoa den, ez zaigu erakusten loturak eta etenak zertan eta norainokoak diren, ez zaigu zehazki adierazten zein alde dagoen ondoko ibarretako euskarara. Deskribapen bikaina den arren, atomista da eta ez digu dialektologiaren eta hizkuntzaren berezko ezaugarri dinamiko eta dialektiko nabarmen hori aurkezten. Gerora ohitura handia izan da Deustuko Unibertsitatearen inguruan edo Bizkaiko herrietan honelako lan atomistak egiteko: datuak biltzeko lanetik harago ez doazen azterketak ugari dira Bizkaian.

Izaera apaleko erakundea dugu Udako Euskal Unibertsitatea, baina fruitu zenbait eman zuen: laurogeigarren hamarkadakoa da argitaratu zuen *Euskal Dialektologiaren Hastapenak* liburua ere (1983koa lehen argitalpena, 1987koa bigarrena). Ez da liburu bikaina eta euskalkiak aski era beregainean aurkezten dizkigu, baina bestek ez bezala, euskalki guztien berri zabala dakar, bereziki bigarren argitalpenean. Horrezaz gainera, Iruñean uztailen egiten ziren ikastaroetan, euskalkiak ia urteoro aztertzen ziren: Txillardegi irakasleak horretarako prestatu zituen eskoletako apunteak egokiak izan ziren biziki eta bestalde, hainbat gaztek beren lehen urratsak saio hauetan egin zituzten. Bizkai aldean eta oro har Euskal Herri guztian horrenbeste lan egin duen Iñaki Gaminde datorkigu gogora.

Laurogeigarren hamarkadakoa da Euskaltzaindiak kudeatzen duen euskal atlasa ere: *EHHA* edo *Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa* –arrazoi politikoak eta ekonomikoak bitarteko 2002an *Euskal Herri Hizkeren Atlas*a berrizendatu dena–, 1986an abiatu zen eta Gotzon Aurrekoetxea eta Xarles Videgain izan ditu arduradun. Datuen argitalpena konplexua eta goiti-beheiti handikoa gertatzen ari da: oraino ez du Akademiak bere lehen liburukia argitaratu, baina berandu gabe kaleratuko dela dirudi.

Laurogeigarren hamarkadan argitaratu zen Aranzadi Zientzia Elkartearen Etnologia Mintegiko kideek ondu zuten *Euskal Herriko Atlas Etnolinguistikoa*

ere (1984, 1990). Atlas honek ez du Euskaltzaindiarenak daukan sakontasunik, baina baditu bi onura handi bederen: egun euskara galdurik den ibar batzuetako datuak dakartza (Arabako Laudiokoak eta Muruakoak eta Nafarroako Erronkarikoak, Zaraitzukoak, Artzibarkoak, Aurizkoak, Txulapaingoak eta Arakilgoak). Bestetik, azken hogeitau urteotan alor honetan lanean dihardugun guztioi, Euskal Herriko hainbat eta hainbat bazterretako etnotestuak ezagutzeko aukera eman digu.

Aipatu ditugun lan edo argitalpen gehienak, laurogeigarren hamarkadan mamituak edo idatziak dira eta garai honetantsu kokatu ditugu Euskal Dialektologiaren berpiztearen lehen urratsak, baina ezin ditugu ahantzi aitzineko hamarkadetako hainbat eta hainbat lan edo izen.

Pedro Irizar zenak, hondarreko gizaldiaren bigarren erdian lan handia egin ez, euskal adizkien bilduma galanta osatu zuen; azken hamarkadetan Koldo Artolaren laguntza izan zuen aldi oro; Euskal Herriko auzo eta zoko guztietako adizki sailak ederki bildurik utzi dizkigu azkoitiarrak. Kartografiaren hasikinak, bestalde, Jacques Allières zenari zor dizkiogu eta gazterik hil zen Kandido Izagirre ere, ezin ahantzi dugu: belarri zorrotzeko datu-biltzaile bikaina zen. Dialektologia teorikoko atal batzuk eta euskalkien datu-bildumak ederki jorraturik utzi ondoan, laurogeigarren hamarkadan joan zitzaigun Koldo Mitxelena bera ere. Bere lana egiteaz gainera, beste ikertzaile batzuekiko harremana landu zuen errenteriarrek: Nils M. Holmer-ek, Gipuzkoan, Nafarroan eta Bizkaian datu-bildumak eta azterketak egin zituen. Ana Maria Etxaidek Nafarroan egin zituen: lanok Mitxelenaren begirada eta irizpide zorrotzak aintzat harturik egin ziren. Aitortu behar da sekulako garrantzia dutela egun, Etxaidek Nafarroan 1965 eta 1967 urteen bitartean bildu datuek, erdararatzearen eraginez guztiz ezina baita hainbat eta hainbat ibarretan orain euskal hiztunik aurkitzea. Azkueren *Erizkizundi Irukoitz*-eko emaitzak ere argitaratu zituen Etxaidek (1984), baina arras irakurbide traketsa eskainirik.

Izen, talde edo lan zenbait faltan sumatuko du norbaitek sail honetan, baina ez dago zalantzarik, laurogeigarren hamarkadan Euskal Herrian Euskal Dialektologia lantzeko sortu zen giroa eratzen, garrantzi handia izan zutela arestiko zazpi lagun horiek.

2. DIALEKTOLOGIA KONTRASTIBOAREN ILDOA

Egun, geolinguistikako lanak hizkuntzaren atal ugari aztertu ondoan egin ohi dira, baina garai batean, lanabesak eta datuak bakanagoak zirenean, atal gutiago alderatzen ziren. René Lafon-ek Nafarroa Garaiko Erronkariko, Zaraitzuko eta Aezkoako hizkeretako ezaugarri guti batzuk aztertu zituen (1955), baina Lapurdiko, Nafarroa Behereko, Zuberoako eta Nafarroa Garaiko Baztango eta hegoalde euskalduneko ibar gehiagotako euskararen ezaugarriekin

alderaturik. Koldo Mitxelena berak, Erronkariko euskara Zuberoakoarekin eta Zaraitzukoarekin alderatu zuen fonologiako bederatziz ezaugarritan, Bonaparte printzearen metodologiaren hutsuneak azaleratzeko asmoz (1964a). Saio haue-
tako ikuspegi kontrastiboak dakarren onura, ez da zorigaitzez ondoko urteeta-
ko jardunean sobera jarraitu. Gogoan dugu, esaterako, bizkaiera zaharreko ho-
geita bi ezaugarri beste euskalki batzuetakoekin alderaturik, Joseba Andoni
Lakarrak osatu zuen lan diakroniko interesgarria (1986), baina garai horretan
guti ziren honelako lanak Euskal Herrian.

Hizkera bat ondoko ibarretako mintzoarekin alderatu gabe aztertzea edo
deskribatzea, ez da dialektologiaren bete-beteko helburua, ez da dialektolo-
giaren lehen urratsa baizik; honelako lan atomistak ugari egin dira eta egiten
ere dira Euskal Herrian. Esate batera «Euskara biziaren azterketa Etno-Lin-
guistikoa» izeneko proiektua Bizkaian; ez da zertan ukatu deskribapenok da-
karten interesa zinez handia dela. Zorionez, era honetako lanak baliatzen
dituzte gero, dialektologiaren eredu kontrastiboaren onurak ustiatuak, hizkun-
tza-geografiako edo geolinguistikako azterketak egiten dituztenek.

Deskribapena ez da bidearen eta lanaren lehen atala baizik; non eta ikus-
pegi atomista gainditurik dialektologia kontrastiboaren onura aitortzen ez du-
gun, ez gara deskribapenatarik haratago iritsiko. Eredu deskriptiboko dialek-
tologia-lanak bikainak izan daitezkeela jabetzen gara, baina ikuspegi teoriko
ahulean, metodologia atomistan eta ikusmira azaltzailerik gabeko eremu erre-
pikakorrean leiratuko gara goxoki Euskal Dialektologian, lan sendo eta sako-
nen helmugara hurbildu ezinik, dialektologia kontrastiborantz urratsik egiten
ez badugu. Dialektologiaren helburua lan geolinguistikoak dira, hizkuntzaren
aldakortasuna –baita jarraitasuna eta batasuna ere, egia esan– geografian ze-
har aztertzen dutenak eta ematen du, honelakoak Euskal Herrian gehienik, az-
ken garai honetan ari direla suspertzen.

Hizkera baten egitura aztertzeke, geolinguistikoki dituen loturak eta ete-
nak ikusteko, mintzo horrek ondoan edo inguruka dituen beste hizkera guz-
tiak, hein batez ezagutu beharra dago; ondoren alderatzea dator, hizkera ho-
riekin guztiekin dituen berdintasun eta desberdintasun mailak ezagutzea.
Horrezaz landa, ikertzen den geografia-eremu horretako hizkuntza-aldaerak, ez
sinkronikoki bakarrik, diakronikoki ere aztertu behar dira funtsezko ondorio-
rik aterako bazaigu.

Diogunaz jabetzeko, aski da Oiartzungo hizkeraz Idoia eta Ainhoa Frailek
egin zuten lanetik (1996), Koldo Zuazok egin zuenera (1997) doan bidea-
ri begiratzea: bi ahizpon deskribapen lan egokia lagun eta Oiartzungo hizkera
nolakoa den ikusi eta aztertu ondoan, aldamenean dituen hizkeren alderatu
zuen Zuazok Oiartzungoa. Geolinguistikoki so eginez, hizkera honek Euskal
Herrian zein kokagune duen aztertu zuen: erdialdeko hizkeretik zer hurbiltasun
eta zer urruntasun maila ageri duen neurtu zuen. Euskal Herriko erdigu-
neko bereizgarriak, euskara nafarraren bereizgarriak, euskara giputzarenak eta

Ipar Euskal Herriko ezaugarriak, Oiartzunen zenbateraino ageri diren aztertu zuen; Nafarroa Garaiko eta Ipar Euskal Herriko ohitura lektalak, Oiartzungo hizkeran garai batean egungoak baino bizkorragoak zirela ohartu zen: Bonapartek goi-nafarreran sartu zuen Oiartzungo hizkera, tarteko hizkeratzat daku-sa egun Koldo Zuazok, erdialdeko euskalkira lerraturik.

Atal kontrastiboa eskaini digu oraintsuko lan batean Irantz Epeldek ere (2003): Larresoroko hizkera xeheki aztertu ondoan, Hazparneko euskararen ezaugarriekin alderatu du, Lapurdiko hego-ekialdeko barne isoglosak agerian utzirik. Bonapartek zekuskien lapurtera eta mendebaleko behe-nafarrera euskalkien dialekto-mugaren izaeraz, argitasun gehixeago utzi digu Epelderen lanak (330 or.) eta beste behin, Bonaparteren irizpideen erlatibotasuna eta ahultasuna nabarmen gelditu dira guztiontzat. Halaz guztiz ere, bada gurean Bonaparteren metodologia oraindik ere baliagarria dela eta berarekin jarraitu beharra aldarrikatzen duenik; ikus Rosa Miren Pagolaren iritzia 1998/I/28ko *Euskaldunon Egunkaria*-n, 13. or.

Eredu kontrastiboa eta ikuspegi geolinguistikoa erabili duten lan gehiago ere aipa daitezke; guk sorta bat dakargu hona, sistematikoak ez garela eta guztien berri ematen ez dugula jakinik ere. Hurrengo eremu edo eskualdeota-koak dira:

- * Arabako euskara (Koldo Zuazo 1989a, 1998c).
- * Zuberoako euskara (Koldo Zuazo 1989b).
- * Aezkoako euskara (Iñaki Camino 1994, 1997).
- * Burundako euskara (Koldo Zuazo 1994).
- * Ultzamako euskara (Orreaga Ibarra 1995a).
- * Bizkaiera (Gotzon Aurrekoetxea 1995).
- * Euskalkiak oro har (Koldo Zuazo 1998a).
- * Nafarroako hizkerak (Koldo Zuazo 1998b).
- * Baigorriko euskara (Koldo Zuazo 1999b).
- * Goñerriko euskara (Iñaki Camino 1999-2001).
- * Luzaideko euskara (Patxi Salaberri Zaratiegi 2000).
- * Esteribarko eta Erroibarko euskara (Orreaga Ibarra 2000).
- * Donostiako euskara (Iñaki Camino 2000).
- * Debarreneko euskara (Koldo Zuazo 2000).
- * Sakana erdialdeko euskara (Jose Luis Erdozia 2001).

- * Goierriko eta Tolosalde hegoaldeko euskara (Irene Hurtado 2001).
- * Zugarramurdiko eta Urdazubiko euskara (Estibalitz Montoya 2002).
- * Hego-nafarrera (Iñaki Camino 2003a eta b).

3. ISOGLOSEK OSATZEN DUTEN SAREAREN EGITURAZ

Hizkuntza-espazioaren egitura aztertzeko, hizkuntza-aldarek geografian zehar hartzen duten hedadura ulertzeko, dialektoen izaeraren gibelean zer dagoen aztertzeko, biderik egokiena dialektologia kontrastiboa egitea dela adierazi dugu. Halaz guztiz ere, hau guztia ez da lanaren hasiera baizik. Behin datu biltzen hasiz gero, dialektologialaria ez da hutsetik abiatzen, ezagutza teoriko eta lehentasun metodologiko jakin batzuk ditu, bera hezi den ingurumarian ezagutu eta barreneratu dituenak: hasierako lanetan horiek edo horien iduriak erabiliko ditu, lehen artikuluetan, doktoretza-tesian...; ondoko ikerlanetan ikuspegiak eta laneko moldeak finduko eta zorrozuko ditu.

Corpusa biltzen diharduen ikertzaile honek, badaki datuak ez direla nolanhika antolatzen, eratu duen gramatika edo eraikuntza horrek arkitektura jakin bat eduki beharko duela eta, eraikuntza hori osatu ondoan, atal batzuk besteak baino gehiago landu beharko dituela, aztertzen diharduen hizkera edo dialektoko hizkuntza-osagai guztiak ez direla bere ikerketan balio berekoak gertatuko, eta batzuk besteak baino anitzez gehiago erabili beharko dituela eta konparazio sakonagoen partaide izanen direla.

Hizkera bat aztertzeko ezaugarriak hautatu behar dira, baina aukera egin beharrak, arazoak eragin ohi ditu: hizkera bat besteetarik bereizteko eta euskalkien artean kokatzeko, ezaugarri guztiek ez dute garrantzi bera, desberdintasuna finkatzen dutenak dira garrantzizkoenak, baina baieztapen horretatik ez da jarraitzen, eremuen arteko hizkuntza-jarraitasuna eta batasuna ageri duten ezaugarriek, garrantzirik ez dutenik, hizkuntzaren izaera ez diskretua erakusten baitigute: konbergentzia guneak, berrikuntzen hedadura eta hizkeren, azpidialektoen eta dialektoen arteko loturak azaleratzen dizkigute ezaugarri jarraikorrek. Ondoko hizkerekiko edo dialektoekiko berdinak diren ezaugarriek, ez dute balio hizkera edo dialekto bat definitzen duten ezaugarriak zein diren jakiteko, baina espazioan hedaturik dagoen komunikazio mailaren berri emanen dute.

Dialektoak lotzen dituzten hizkuntza-ezaugarriak, banatzen dituztenak bezain garrantzizkoak direla esan ohi da; cf. Videgain (1987: 146). Hizkera bat dialekto batean kokatzeko, desberdintasunak markatzen dituzten isoglosek bezainbat balio dezakete hedadura handiko ezaugarri batzaileek: hauek ere irudikatzen dute hizkera bat, kokatzen eta egituratzen dute geolinguistikoki, ezau-

garri horiek batera dituzten hizkerak, dialekto edo dialekto-sail berera biltzen dituzte frankotan.

Dialektometriaren aldezleek (cf. 6. §) ez dute argi ikusten zeri eman behar zaion garrantzia, zer neurritan eta nola, distantzia linguistikoa neurtu nahi denean; elkarri gainjarritako isoglosek osatzen dituzten sistemen gaitasun sailkatzaileaz espekulatzea arriskugarritzat jotzen dute.

Argi dago ikertzaileak hizkuntza-osagai batzuk hautatu beharko dituela lanerako eta hori, irizpide eta helburu jakinak dituelako eginen du. Besterik da, gero, inplizituak izan daitezkeen irizpide horiek, bere lanean argi eta garbi aurkeztu gabe isilpean estali diren, baina horrek ez du esan nahi, lanaren funtsean irizpide horiek falta direnik edo abian jarrarazi ez direnik: izatekotan, ikertzailearen ingurumarian, irizpide teoriko-metodologikoei buruzko eztabaida sakonetarako tradizio sendorik ez dela izan salatzen du horrek, ez irizpiderik ez dagoenik. Gure ustean hauxe da Euskal Dialektologian azken urteotan gertatu dena, baina esan liteke, duela hamar urte baino hobeki gaudela orain. Irizpideak badaude, erabiltzen dira, ikerketa batzuetan beste batzuetan baino egokiago, azterketa batzuetan beste batzuetan baino esplizitua go, baina badaude: azalean ez baldin badaude, sakonean bederen bai.

Dialektologiako azterketa bat egitera abiatzen garenean, zer nolako jokoa arauak erabili behar ditugun galdegitea funtsezko jarduna da: hizkera bat definitzeko zein hizkuntza-ezaugarri hautatuko edo hobetsiko diren, erakutsi beharreko gauza da. Hizkera bat euskalki bat edo dialekto bat dela defendatzeko, datuak eta balizko hizkuntza-gertakariak, xuxen eta teoria baten arabera antolatatu behar dira; hizkera horri zein estatus ematen zaion, horrexen ondorioa da eta baliatzen den metodologiarekin lotura zuzena du.

Oro har eta sobera sakontasunetan sartu gabe, esan daiteke isoglosak finkatzeko gaitasuna duten ezaugarriak nahi izaten direla dialektologian. Isoglosa, hein batean bederen, desberdinak diren edo elkarri oposatuak diren bi aldaerak elkar topo egiten duten gunean ageri da; hartara, hizkuntza-ezaugarri bati dagokion jauzi edo eten batek, isoglosa bat eratzen du. Isoglosa ugari elkartzen den gunean, edota elkarrengana biltzen diren isoglosa batzuen estatusa edo sistematikotasuna nabarmenak diren eremuan, ezaugarri dibergente deigarriak biltzen diren gunean, dialekto-muga dagoela pentsatu ohi dute ikertzaileak nahiz hiztunek.

Dena den, desberdintasun horren izaeran eta eten geolinguistikoaeren egituran sakontzea komeni zaio dialektologialariari. Adibide batzuek erakutsiko dute hobekien adierazi gogo dugun ideia:

* XIX. mendean, Iruñerriko euskaran, goi-behe doan isoglosa sail batek bereizten ditu mendebaleko eta ekialdeko hizkera-eskualdeak: *-nean* atzizki denborazkoa, *-ak* ergatibo plurala, *-etatik* ablatibo plurala, genitibo singularreko *-an*, *bi* zenbatzailea eta lexikoko *txal* 'txahala', *berandu*, *ille* 'artilea', *iltze* 'iltzatzen

dena' edo *maiz* atalak Oltza zendean eta hortik mendebalera ditugu; aldiz, Eguesibarren eta hemendik ekialdera, *-larik* atzizki denborazkoa, *-ek* ergatibo plurala, *-eta(r)ik* ablatibo plurala, genitibo singularreko *-ain*, zenbatzaileetan *bi* eta *bida* arteko bereizketa gramatikala eta lexikoko *aratxe*, *berant*, *elle*, *itze* edo *usu* atalak ageri zaizkigu. Jakin beharke genukeena da, ea zein eratako isoglosa saila den hori, ea zein estatus duen euskal hizkeren artean isoglosa multzo honek, ea jauzi edo eten lektal honek zer bereizten duen: hizkerak, azpidialektoak, dialektoak ala eremu supradialektalak. Horri erantzuteko, aipatu diren hizkuntza-ezaugarrien geografia-hedadura xeheki ezagutzea gauza beharra da.

* Berdin-berdin galdegin genezake, eremu horretatik goitixeago igan eta *-rtz-* / *-st-* kontsonante multzoek sortzen duten etenaz galdeginez gero. Imotzen *bost* aldaera dena eta Ultzaman *bortz* dena, *bost* & *bortz* da Atetz ibarrean eta Goizuetan *bost* dena, *bortz* esan ohi da Bortzerrietan, baina zer da zehazki txandaketa ezagun honek bereizten duena, bi ibarretako euskara, bi eskualde-hizkera, bi eremu dialektal, ala hedadura handiko bi eremu supradialektal zabal?

Dialektologiaren metodologian aitzinatu nahi izanez gero, honelako galderak baitezpadakoak gertatzen dira. Gai honek garrantzi handia hartzen du azken euskalki banaketa aurkeztu duten lanetan; cf. Zuazo (1998a eta 2003: 22). Isoglosen sarearen egituraz gogoetatzea baitezpadakoa da, hizkeren eta euskalkien mugak non ezarri jakiteko: isoglosa batzuek hizkerak, beste batzuek azpieuskalkiak, beste batzuek euskalkiak eta, azkenik, beste batzuek konbergentzia eremu handiak bereizten dituzte. Arestian aurkeztu dugun Iruñerriko adibideak argi erakusten du, bereizten edo banatzen dena ez direla bi hizkera edo bi euskalki bakarrik, bi konbergentzia eremu handi bereizten eta banatzen dituzte arestian aipatu ditugun ezaugarri horietarik batzuek (cf. Camino 1999: 18): ergatibo pluraleko *-ek*, ablatibo pluraleko *-eta(r)ik*, zenbatzaileetan *bi* eta *bida* & *biga* arteko bereizketa gramatikala eta lexikoko *aratxe*, *berant*, *itze* edo *usu* atalak, ez dira Oltza zendeako eta Eguesibarko euskara bereizten duten ezaugarriak, Lapurdiko, Nafarroa Behereko, Zuberoako eta Baztango euskara, hego-nafarrerarekin (erdialdekoarekin eta ekialdekoarekin, hain zuzen) eta ekialdeko nafarrerarekin lotzen dituzten ezaugarri supradialektalak dira.

Honekin ez da adierazi nahi, ordea, aipatu ditugun ibarrok eta hizkerok, guztien artean euskalki bat eratzen dutenik, beren artean ezaugarri batzuetan batasuna dagoela baizik, supradialektala den batasuna. Baina horrek ez digu pentsarazi behar, hego-nafarreraren atal batzuk, erdialdekoa eta ekialdekoa, zehatzago esanik, Eguesibar, Erroibar, Artzibar eta Aezkoako hizkerak, aipatu ditugun beste horiekin ongi sailkaturik gelditzen direnik; cf. Rosa Miren Pagola (1992: 42 eta 58). Hego-nafarrerakook badituzte beren berezko ezaugarriak, batasuna eta espezifikotasuna ematen dietenak, arestian aipatu ditugun, Baztango edo Ipar Euskal Herriko beste mintzo horietarik bereizten dituztenak.

Funtsean, darabilgun gai honetan, edo dialektologiako lan bat egiten hasi baino lehen, hizkuntza-ezaugarri bat hizkera edo euskalki baten bere-berezkoa den, ala eremu zabalago batekoa den jakitea, zein garrantzizkoa den jabetu beharko genuke: hizkuntza-ezaugarrien eskusibotasuna garrantzi handiko gaia da dialektologian, hala eremu urriko lanetan, nola eremu hedatuagoez dihar-dutenetan.

Ez dago zertan esanik, eskusiboak diren ezaugarri ugari dituen hizkera bat, dialekto izatetik hurbil dakusala ohiko dialektologialariak. Bere-berezkoak dituen ezaugarriak zenbatenaz gehiago izan, hainbatenaz bereziagoa eta espezifikagoa sentituko dugu mintzo bat: bere ezaugarriak bereziak, urrunak edo bitxiak irudituko zaizkie konbergenteagoak diren beste hizkeretako hitzunei. Horretan, kontua ez da geografia-eremu jakin batera isoglosa ugari biltzen direla bakarrik: ageri diren desberdintasunen kalitatea edo izaera aintzat hartzen da, hizkuntza horretako hitzun gehientzat ezaugarriak bereziak eta ezezagunak baldin badira.

Euskal Herriko erdiguneko tradiziozko hitzunek, aski dute Erronkariko euskarak dituen berezitasun batzuei begiratzea: berek ez dute Erronkarin ageri den bokal sudurkaririk erabiltzen, ez dute *berze*, *borz* edo *orzegun* hitzeta-ko «rz» kontsonante taldea erabiltzen, berria da berentzat *kau(r)*, *kori*, *kura* izenordainen sistema edo *kain* ‘hain’, *kala* ‘hala’, *kan* ‘han’ adberbioen sistema, ez dute erabiltzen *gatzelu* > *gatzulu*, *zimur* > *txumur*, *zintzur* > *tzuntzur*, *eguzki* > *eguzku* edo *mutil* > *mitil*, *zubi* > *zibi* & *zubu* erako asimilaziorik, ez dute *gaiza* ‘gauza’, *gai* ‘gaua’ edo *aizo* ‘auzoa’ bezalako diptongo aldaketarik ezagutu, ez dute *alte* ‘aldea’, *igante* ‘igandea’, *altatu* ‘aldatu’, *altapa* ‘aldapa’, *abentu* ‘abendua’, *borontate* ‘borondatea’, *onki* ‘ongi’ kontsonante talderik hitz horietan, eta ezezagunak dira berentzat, esaterako, hurrengo hitzen aldaerok: *bedratzu* ‘bederatzi’, *emeretzu* ‘hemeretzi’, *errin* ‘errun’, *ikaldi* ‘ukaldia’, *aurer* ‘alferra’, *jein* ‘jauna’, *ellu* ‘eulia’, *eltzu* ‘eultzi’, *orkitu* ‘iguriki, itxaron’, *anaxe* ‘anaia’, *batixatu* ‘bataiatu’, *gentu* ‘kendu’, *burar* ‘bularra’; berebat, berentzat ezezaguna da *dur* ‘dut’ adizki aldaera.

Inork ez lezake uka, eskusiboak edo eskusiboxeak direla, Zuberoan ere bai baitira arestiko ezaugarri horietarik batzuk, Erronkariko euskaran ageri diren ezaugarriak: Bizkaiko, Gipuzkoako, Nafarroako, Lapurdiko edo Nafarroa Behereko ohiko euskaldunek hizkera berezi hori entzunez gero, arras euskara bitxitzat joko lukete Erronkarikoa, eta zinez neke lukete mezuaren erdia baino gehiago ulertzea, Bonaparteren garaian Bruno Etxenikeri eta Klaudio Otaegiri gertatu bezala; cf. Miguel Rodríguez Ferrer (1873: 72).

4. IRIZPIDE TEORIKO-METODOLOGIKOAK

Etenak eta loturak finkatzeko baliagarri diren hizkuntza-ezaugarriak zein diren jabetu ondoan, hauen guztien artean lanerako egokienak hautatzea da

kontua. Metodologiaren alderditik so eginik, hizkeren arteko mugak finkatzeko eta distantzia linguistikoa hobekien zehazteko gehien laguntzen duten ezaugarriak edo gehien baliatzen diren tasunak zein diren adierazteko, baldintza batzuen berri ematea baitezpadakoa da. Jardunerako erabil daitezkeen hizkuntza-ezaugarriak bereizteko eta sailkatzeko irizpide nagusiak, honakoak izan daitezke:

1) Ezaugarriaren esklusibotasuna: ea ezaugarriak hizkera bakar batekoak ote diren. Esaterako, Zaraitzuko *alabára*, *elizára*, *karrikára*, *uskarára* ‘euskarra’ absolutiboko aldaeretan ageri den *-a + a > -ára* bukaera analogikoa, zaraitzueraren bere-berezkoa da: ez da Erronkarin, Zuberoan edo Aezkoan ageri, ibar horretakoa da soilik. Berebat, mendebaleko hizkeretako instrumentaleko *-a(ga)z / -akaz* morfema ez da Euskal Herrian beste inon ageri. Nafarroa Garaikoa da, bestalde, instrumentaleko *-s* atzizkia, ez da beste inon ageri. Hego-nafarrerakoa da soilik (*g)ebek* ‘hauek’ erakuslea, Euskal Herrian ez da azpieuskalki honetatik landa beste inon erabiltzen, beraren bere-berezkoa da.

Metodologikoki, garrantzia aitortzen diegu guk ia esklusiboak diren ezaugarriei, oso aintzat hartzen ditugu. Esaterako, Bonapartek zekusan gipuzkera euskalkiaren barrenekoa litzateke pluraleko *ze(r)a* ‘zara’ & *ge(r)a* ‘gara’ adizki pareak; egia da gipuzkeraren aski esklusiboa dela, baina ñabardurak eginik, Gipuzkoa barreneko eta ondoko goi-nafarreraren ere erabiltzen baitira honelako aldaerak: Errenterian, Lezon, Oiartzunen, Hondarribian, Irunen, Aranon, Goizuetan, Bortzerrietako bazter batzuetan (Beran, Lesakako Alkaiaga auzoan, Etxalarren), Sunbillan, Iturenen, Urrotzen, Legasan eta Oronozen bederen, entzuten dira adizki hauek. Berebat, hego-nafarrera guztian, baina baita Zaraitzun ere, metatesi bidezko *-oi > -io* bukaera dugu mailegu zaharretan: *matio* ‘matoia’, *sario* ‘sarioia’, *arratio* ‘arratioia’, *arrazio* ‘arrazioa’... Hego-nafarreraren ia esklusiboak dira hurrengo hitz edo aldaerak ere, Zaraitzun ere erabili direla ahantzi gabe: *butzu* ‘putzua’, *ellorri* ‘elorrria’, *entendatu* ‘ulertu’, *eskui* ‘eskuina’, *iago* ‘gehiago’...

2) Geografiaren iragazkia: ikertzaileak xeheki aztertu beharko du eskuartearen darabiltzanak ezaugarri banatzaileak diren ala ez diren, ezaugarriok hizkeraren eremu guztia harrapatzen duten ala ez duten. Esaterako: **iro* erro-tik sortzen diren ahaleko adizkiak, pluraleko datiboko *-er* morfema, ekialdeko hizkeretako *-a* galdera morfema edo «izan» aditzaren *niz*, *hiz*, *gira* edo *zira* erako aldaera diptongatu nahiz analogikoak, ez dira zubereraren esklusiboak, baina Zuberoako euskara osoki harrapatzen dute ezaugarriok. Mendebaleko euskaran, *aume* & *suma* da ‘antxumea’ adierazteko hitz erabiliena, baina ekialdeko alderdian (Eibarren, Bergaran, Oñatin...) *antxuma* erabiltzen da: *aume* & *suma* aldaerak ez du mendebaleko euskalkia bere osotasunean batzen. Halaber, *añube* ‘ospela’ hitza mendebaleko euskalkian ekialdekoa da solik, ez da Bizkaiko erdialdean ezta mendebalean ere entzuten, hor *kontrasol* mailegua nagusi dabil. Aldiz, *eguskibegi* ‘egutera, eguzkialdea’ hitzak –ekialderago Na-

farroan eta Ipar Euskal Herrian *iguzkibegi* edo *iduzpegi* erako aldaerak dituen-, mendebaleko euskara guztiz batzen du, Getxo - Deba - Oñati - Orozko ertzetaraino iristen baita Bizkaiko barren guztia ere harrapatuak, *yausi & jausi* 'erori' hitzaren kasuan gertatzen den bezalaxe.

Dialektologiaren historian behin eta berriz errepikatzen dira hurrengo galderok: zenbat isoglosa edo zenbat ezaugarri berezi behar dira hizkera bat definitzeko? Sorta tinko eta gotorra osatu behar ote dute isoglosok? Aski ote da isoglosa edo ezaugarri bakar bat? Batzuen ustez, ezaugarrien edo isoglosen bilkurak definitzen du hizkera, azpidialekto edo dialekto bat. Hona M. B. Eme-neau-k «Hizkuntza-eremua» edo *Linguistic Area* delakoa definitzeko eskatzen duen baldintza, zeinak arestiko gure lehen eta bigarren irizpideak batera biltzen dituen (1980 [1978]: 2):

The first necessity is to establish a typological feature as pan-Indic and at the same time not extra-Indic. Once several features have been established as having the same boundaries, so that there is an approximation to a «bunching of isoglosses», the linguistic area can be considered to be typologically established.

3) Hizkuntza-ezaugarrien hedaduraren zabaltasuna: ikertzaileak aztertu behar du darabiltzan datuak eskualde anitzetakoak, eremu zabalekoak ala murriztagokoak ote diren; Euskal Herri gehiengan, mendebalean, erdigune zabalean, Nafarroa Garaian edo Ipar Euskal Herri guztian erabiltzen diren ezaugarriak ote diren, ala ibar bakar batekoak edo bakan batzuetakoak diren: *gaztéia* 'gaztea', *iztartéia* 'iztartea, hankarte', *sugéia* 'sugea' erako berranalisiak, esaterako, soilik Aezkoa ibarreko aldaerak dira eta ibar honetan, badirudi Arian bakarrik entzun daitezkeela. Berebat, *artoma* 'artoa', *ardaoma* 'ardoa' lekuko aldaerak dira, soilik Orozkon entzun ohi direnak.

4) Ezaugarriak berrikuntzak diren, arkaismoak diren ala hautuak diren. Ez da gauza bera dialektoen banaketa berrikuntzak bakarrik aintzat harturik egitea –pluraleko *kurak* erakuslea, *-aren* > *-ain* laburdura, *-a + a* > *a* laburdura, *-u + a* > *-uia* epentesia...– ala arkaismoak ere aintzat harturik egitea: *aizta* / *aizpa* aldaerak, *kau(r)*, *kori*, *kura* erakusleak, *etorten & igorten* / *etortzen & igortzen* pareak, *egoiten & joaiten* / *egoten & joaten* pareak, *berri* / *barri*, *beltz* / *baltz*, *ile* / *ule* txandaketak... Dialektologialariak aukeran du bere jardun metodologikoan *deutso & dotza* / *dirautzo* / *dio* / *derauko* / *dako* / *de-reio* / *deio* erako aldaerak aintzat hartuko dituen edo ez dituen. Usu, banaketa aski koherenteak era ditzakete aldaerok geolinguistikoki, eta ikertzaileak, erabiliko dituen ala ez dituen erabaki beharko du.

5) Kronologiaren baldintza: elkarrengandik urrun dauden aldietako datuak baliatzen ari garen, ala datu garaikideak darabiltzagun. Lanerako XVI. mendeko Perez de Lazarragaren, Landuchioren edo Betolatzaren datuak erabiltzen ari garen, XVII. mendeko Gamarrarenak edo Luzuriagarenak erabiltzen ari garen, XVIII.eko Garcia de Albenizenak ditugun, ala XX. mendean Jose Antonio Gonzalez Salazarrek bildu toponimoak darabiltzagun, argi izan

behar dugu lana egin baino lehen; ondorioak ateratzerakoan, anakroniak saihesteko arreta izanik lan egin behar da, diakronikoak diren desberdintasunak dialektologikotzat hartzeko arriskutik ongi begiraturik.

Dialektoen taldeak eratzeko, hizkuntza-ezaugarrien kronologia ezagutzea biziki lagungarria da; Hans Peters-ek dioen bezala (1988: 408), geografiaren araberrako edo kronologiaren araberrako hizkuntza-desberdintasunez gainera, elkarren gurutzaketak ere aztertu behar dira:

...chronological differences that go back to geographically-based differences, i.e., which are due to influence exerted by one dialect on another.

6) Ezaugarriaren sistematikotasuna: gramatikaren aldetik bereizgarri emankorrek ote diren, paradigma oso bateko era guztietan aldi oro ageri direnak, ala aldaera zenbaitetan fosilizaturik gelditu den bilakabide baten emaitza diren. Sistematikotasunari eta emankortasun gramatikalari zer garrantzi eman behar zaion alde aurretik erabakitzea, baitezpadakoa da: ea eratorpen atzizki bati eta adizkietan behin eta berriz errepikatzen den morfema bati, garrantzi bera eman behar ote diegun; izenordain baten aldaera bat eta etengabe errepikatzen den arau fonologiko bat, ea maila berean ezar daitezkeen. Eman dezagun datuen artean lehen graduko ergatiboko (*h*)*auiek* ‘hauek’ erakuslea –vs. (*h*)*auk* edo *hok*– eta *-u + a > -uia* epentesia ditugula. Bigarren epentesia, *-u* bokalaz bukatzen diren hitz guztietan sistematikoki gertatzen den bilakabidea da; aldiz, erakuslekoa ez da paradigma zabal batekoa, adibide horretan bakanrik gertatzen dena baizik, pluraleko gainerako erakusleen analogiaz sortua, hitzuna *hoiek & hoik, heiek* gogoan dituenek: gertakari sistematikoena, emankorra, hitzuna jardunaren gramatika gehien errepikatzen dena, morfema mugako epentesia da, ez lehen graduko erakuslean gertatu dena.

Beste adibide bat ezar dezakegu: *oren* ‘horren’ erakusle genitiboaren aldaera soilduak, (*h*)*arren* / (*h*)*aren* txandaketak eragin ahal izan duen adibide analogikoa dirudi. Aldaera hau hego-nafarreran nahiz Odieta ibarreko Ziaurritzen (Nafarroa Garaia) ageri da: baina eremu horietan, *oren* erabiltzea ez da ohikoa, *orren* da ohiz erabiltzen dena. Genitibo singularreko bigarren graduko erakuslearen aldaera soildu hau ez da batere ohikoa euskara orokorrean eta alde horretatik, espezifikotasuna leukake, baina adibide solte eta ezaugarri asistematikoak da, ez du arau batek duen agerpen maiztasunik edo indarrik.

Euskal Herriko euskalki guztiez diharduen lan zabal batean, sistematikoak diren ezaugarriak metodologikoki hobestea ulertzekoa da (cf. Zuazo 1998a), baina ez du zertan horrela izan eskualdeei dagozkien beste lan edo ikerketa batzuetan: jokabidea mailatu daiteke, bereziki desberdintasun-maila sakonik ez duten eta elkarren ondokoak diren bi hizkera alderatzen ari garenean. Halaz ere, isoglosa multzoak finkatzean, dialektologialariak nahiago du sistematikoak diren bilakabideak eskuartearen edukitzea, asistematikoak eta aleatorioak diren berrikuntza sorta bat baliatzea baino.

Dialektologialariak lanerako hobesten dituen ezaugarriak sistematikoak direnak baldin badira, badu honek ondorio zuzen bat aztertzen diren gramatikako alorre dagokienez: ulertzekoa da dialektoak aztertzeko eta elkarrengandik bereizteko edo banatzeko, emankorrenak diren atalak fonologia –azentu sistema barne, jakina– eta morfosintaxia izatea. Aldiz, fonetika eta lexikoa, sistematikotasun guttiagokoak izanik, ez dira horren emankorrak. Koldo Mitxele-nak ere halaxe zekusan kontua 1976ko artikulua batean ([1985]: 83-85). Zioe-nez, euskal tradizioan aditzaren morfologiari eman zaion garrantzia ulertzekoa da, hain baita aberatsa alor hau euskaraz, baina erromanisten eta germanisten tradizioaren ildotik, fonologiari erreparatzea ere gauza beharra zekusan. Dialektologian lexikoak eta sintaxiak eskain dezaketen emankortasunaz ez zen fidatzen: beharbada, batak gehiegizko zurruntasuna eta besteak gehiegizko aldakortasuna eta asistematikotasuna ageri dituztelako.

Euskal hizkerak banatzeaz diharduen lan batean, 170 ezaugarri proposatu ditu Gotzon Aurrekoetxeak (1996): fonologiako 63 (% 37), izenaren morfologiako 41 (% 24'1), aditzaren morfologiako 35 (% 20'5) eta sintaxiko 31 (% 18'2). Koldo Zuazoren 1998ko lan orokorrean, 108 ezaugarri ageri dira: fonologiakoak 31 dira (% 28'7), izenaren morfologiakoak 29 (% 26'8), aditzaren morfologiakoak 36 (% 33'3) eta sintaxikoak 8-11 artean (% 7'4 eta 10'1 artean), azken hauetan hiru ezaugarri morfologiakotzat ere har bailitezke. Goñerriko euskara eta oro har hego-nafarrera aztertzen duen gure lan batean (1999-2000), 145 ezaugarri aztertu dira: fonologiako 34 (%23'4), izenaren morfologiako 35 (%24'1), aditzaren morfologiako 56 (%38'6) eta sintaxiko 20 (%13'7). Bana beste hiru azterketak harturik, honako zifrak ateratzen zaizkigu: fonologiak aztertuturikako ezaugarrien %29'7 hartzen du, morfologiak %55'8 eta sintaxiak %14.

Gauza ezaguna da lexikoa errealitateari eta kulturari guztiz loturik dagoela eta, honenbestez, aldatzeko joera ere handia izan dezakeela. Euskalkiez egin den azken sailkapen proposamenduan, lexikoa ez da aintzat hartu, biziki zailtzen baitu horrek lan orokorraren egitura; Koldo Zuazoren 2003ko lanean dator lehen saioa. Lexikoaren azterketak dakarren emaitzaren erlatibotasuna, argi eta garbi gelditu da hego-nafarreraz egin ditugun lanetan (Camino 2003a eta b), baina horrek ez du adierazten, lexikoaren azterketa eremu elkorra denik; Euskal Herriko eremu ugaritan, dialekto-mugaren edo azpidialekto-mugaren eta atal lexikoari dagozkion isoglosen bat etortzea, begien bistan dagoen gauza da: Andimendiaz bi aldeetara dagoen muga lexikoa, Ateztik Esteribarre-ra dagoena edo Aezkoatik Garazira eta Zaraitzura dagoena, nabarmenak dira, Oltza zendeatik Eguesibarrera dagoena bezainbat. Etorkizunean etorri beharko duten azterketa geolexikoek erakutsiko digute atal hau ikertzeak emaitza opa-roak dakartzala.

7) Ezaugarrien fidagarritasuna: literaturatik harturikako ezaugarri edo aldaerak, idazki dialektaletan ageri direnak, aztertzen dihardugun mintzokoak zinetan eta benetan direla dakigunean erabil daitezke soilik, ziurtasun hori du-

gunean bakarrik; bestela, literaturaren bidez hedadura lortu duen ezaugarri bat, hizkera honetako edo hartakotzat jo daiteke makur, dialektologia-azterketa hondaturik edo baldintzaturik. Soziolinguistika historikoa dagoen bezala, hizkuntza bateko filologia-azterketen egoera eta maila guztiz loturik dago honekin guztiarekin.

Aipagarria den idazki mota bat bada, nork egina den ez dakiguna: honako edo halako herritan agertu dela da dakigun bakarra; gainera, agertu den herrian, dagoeneko ez da euskaraz egiten eta ez dago, beraz, inolako beste lekukotasunik agertutako idazkiarekin alderatzeko, herri horretako euskara jatorraren ordezkaria dela jakin ahal izateko. Beharbada, idazkia fidagarria da, herri horietako euskararen ordezkari jatorra, baina ez dugu inolako modurik hori frogatzeko. Egoera honexetan daude Elortzibarko Zabalegiko eta Deikatzeluko predikuak. Honelako kasuetan Hans Peters-en hitz metodologikoak aintzat hartzekoak dira biziki (1988: 408):

Ideally, a dialect area should not be investigated on the evidence of a single text; this method can be adopted only as a last resort, that is, if there simply is no other surviving record of a given dialect at a given time, as is often the case in Early Middle English. In such instances, great care must be taken to ascertain the date and provenance of that text as reliably as possible.

5. DIALEKTOAK ERATZEKO JARDUNA

Ez dugu finkatu zer den dialekto-muga bat; ez dugu finkatu, bestalde, dialekto bat non hasten den eta non bukatzen den eta hurrengoia non hasten den jakiteko, zer egin behar den. Ez dugu adierazi distantzia linguistikoa objektiboki nola neur daitekeen. Izan ere, dialektoen arteko trantsizio motez *grosso modo* mintzaturik, mailaz mailakoak eta bortitzak aurki ditzakegu (Taelde-man 1989), eta dialekto motetan ere, beste bi era bederen bereiz ditzakegu: a) konbergenteak direnak, euskararen kasuan erdigunekoak eta b) dibergenteak, euskararen kasuan bazter hizkerak.

Ordea, dialektoak bereizten hasi baino lehen, hizkuntza-ezaugarrien hedadura geografikoaren ereduak bilatu nahi izaten dira, isoglosa-sorta osatzen duten marrak elkarrengana bil daitezen, eremuaren banaketan halako koherentzia geolinguistikoa izan dadin. Hauxe izan da Koldo Zuazoren lanaren aldiririk berritzaileena eta atera dion mozkina da, lan egiteko eraren bermea.

Lanaren lehen alderdia, beraz, hautatu diren hizkuntza-ezaugarriek harraipatzen duten geografia-hedaduraren arabera, ezaugarri taldeak bereiztea da. Honaino edo haraino iristen diren berrikuntzak zein diren ohartzeara, halako ibarretaraino iristen ez diren berrikuntzak ongi bereiztea, alde batera nahiz bestera begira dauden eremu *pivot*-ak aurkitzea, *remanent* edo gordetzaila diren eskualdeen jokabidea aztertzea. *Remanent* izendatu ohi diren eremuak edo hiz-

kuntza-ezaugarriak eta beren jokaera ongi aztertzekotan, beti izanen da interesgarri, Euskal Herriko hizkera guztietan zehar arkaismoen berri luze eta zabal edukitzea.

Bildu eta antolatu diren hizkuntza-ezaugarriak alderatu ondoan, ezaugarri-taldeak beren geografia-mugen arabera sailkatu eta gero, datuak balioetsi eta ponderatu behar dira dialektologian: teoria jakin baten arabera, ezaugarri horietarik bakoitzak duen garrantzia, guti gora behera zenbatekoa den erabaki daiteke. Nabarmena da, dialekto bat ongien ordezkatzan duten ezaugarriak, eskusiboak, bateratzaileak, sistematikoak eta garaikideak diren berrikuntzak ditugula; areago, ezaugarri horiek hartzen duten hedaduraren ondorio zuzena diren isoglosa ugari elkarrengana biltzen direnean.

Hizkuntza klasikoan dialektologian, grezierarenean esaterako, ongi definitutako talde dialektal trinko eta homogeenak finkatzeko, eskusibitatearen eta kronologiaren baldintzak betetzen dituzten berrikuntzak izan ohi dituzte gogokoan dialektologialariek (López Eire & Méndez Dosuna 1980: 17): guti gora beherako batasun kronologikoa duten berrikuntza eskusiboak, beste hizkeretan ageri ez direnak, hizkera batzuk besteetarik bereizteko aukera ematen dutenak.

Halaz guztiz ere, berrikuntzak garrantziz hanpatzeak ez luke desberdintasun dialektalek geografia-eremuan duten hedaduraren errealtatea lausotu behar; berrikuntzat hartzen ez ditugun beste ezaugarriek ere, eragina izan dute dialektoak gauzatzeko prozesu historikoan. Euskarak aspaldiko garaietan aukeran izan dituen hautuak, euskalkiak diren bezalakoak izatea hein batez eragin dutenak, garrantziz gabetzea arrazoi metodologikoa da, ez ontologikoa. Eztabaidagarria da zein garrantzi duten *beldur* / *bildur*, *berri* / *barri* bezalako ezaugarri asistematikoek, baina *da(g)ike* / *dezake* / *dauke* / *diro(ke)* hautuko osagaiak, ezin esan da asistematikoak direnik. Bestalde, goiko bi aldaera pareek eta lau adizkiek, beste hizkuntza-ezaugarri batzuekiko koherentea den hedadura geografikoa ageri dute eta, beraz, ez dira guztiz baztertzeko moduko datuak. Arkaismoen, hautuen eta berrikuntzen garrantzia esplizituki ponderatzeari gauza beharra deritzogu; cf. Zuazo 1998a.

Hizkuntza bateko erdiguneko hizkeretan, zail izaten da batzuetan dialektok bereizteko egoera edo baldintza egokiak aurkitzea: galesaren, katalanaren edo galegoaren literaturak hori erakusten digu eta euskaraz ere, halaxe gertatzen da. Euskaraz, konbergentzia gehien gertatzen den eremuetan, erdiguneko hizkeretan, zail da geografia-eremu berera biltzen diren ezaugarri eskusibo sistematikoak argi bereiztea eta, ondorioz, isoglosa sorta gotorrek aurkitzea: ez da lan erraza.

Gipuzkoako mendebaleko Debatik Nafarroako erdiguneko Etxalekura birtarte, erdialdeko euskalkitik atera gabe goazela ohartzeko ohiturarik ez dugu izan orain artean, Bonaparte printzearen ikuspegia aski iltzaturik baitago gure baitan. Erdiguneko mintzoetan ez da erraza errealtatea irudikatzea: erdialde-

ko euskaltitik mendebalekora edota nafar-lapurteratik zubererara dagoen aldeaz edo isoglosa-sailaz ohartzea, errazagoa da. Debatik abiatzen bagara, eta Azkoiti aldera jotzen baldin badugu, Azpeitia eta Tolosa bitarte Leitzaraino irteteko, eta hemendik Basaburuan barrena Imozko Etxalekura heltzen baldin bagara, aldi oro hizkuntza zertxobait aldatzen ari dela ohartuko gara, baina isoglosa ugari biltzen den eremu gardenik ez dela ageri ere sumatuko dugu. Antzekoa da hego-nafarreraren kasuan gertatzen dena ere, Ezkabarteko eta Odietako mintzoetara inguratzen garenean, ez baita isoglosa sail gotorrik ageri.

Francisco Gimeno-k dioenez (1987: 695), hizkuntza-aldaki edo dialektoak entitate diskretu gisa irudikatzeak baino, *continua* lektalak daudela proposatzeak, ilauntasuna eta konplexutasun handiagoa sortzen du, baina ximpletze desitxuratzaila da muga (geo)lektalen existentziaren baieztapen kategorikoa egitea; eten absolutuen ausentzian oinarriturik, hizkuntza-aldaki edo dialektoak ukatzea bezainbateko ximpletzea. Ikerketa arlo guztietan egiten dena da hau, *continuum* dena diskretutzat hartzeko joera baitugu: banaketa ontologikoaren neurriko banaketa metodologikoaren bila gabilta.

Jarraitasunean etenak markatzeak paradoxak dakartza: Bakio eta Oñati azpieuskalki berean dakuski Gotzon Aurrekoetxeak (1995: 287), baina, Lemoiz eta Bakio, bereiz ageri zaizkigu, azpieuskalki desberdinen barrenean; Koldo Zuazok, bestalde, Deba eta Etxaleku erdialdeko euskalkira bildu ditu eta Hendaiak eta Larzabale nafar-lapurteraren barrenera (1998a: 230); Arano eta Goizueta edo Jaurrieta eta Abaurregaina, euskalki desberdinetan kokatu ditu, bereiz.

Paradoxa horien sakonean, ordea, dialekto-mugak finkatzeko bezainbat garrantzi aitortzen zaien hizkuntza-ezaugarrien sail batek osatzen duen sistema abstraktuak, dialekto bat irudika dezakeelako sinesmena dago. Jaurrietatik Abaurregainera euskararen dagoen aldea, egunetik gauera dagoena bezainbatekoa dela zioskun hiztun jaurrietar batek: Abaurregainera ezkondurik zegoen, sortuetxetik zazpi kilometrora baizik ez.

Helburua hizkuntza-distantzia neurtzea delarik, parametro berdinak erabiltzen ote ditugu euskalki guztiak finkatzen ditugunean? Barne koherentzia maila neurtzeko bidea, berdina ote da euskalki guztien kasuan? Iduri luke ezetz. Euskalki guztiek ez dute barne koherentzia maila berdina eta ez dira berdin egituratzen: barne aldakortasunaren mailan alde handia egon daiteke batetik bestera: elkarrengandik zein dira desberdinago, Getxoko eta Oñatiko euskara ala Hendaiakoa eta Larzabalekoa? Ez da aise erantzutea, baina arestiko bi konparazioetan baino, batasun handiagoa dago Santa-Graziko eta Sarrikitapeko mintzoen artean.

Paradoxa horiek nola saihestu? Batzuen ustez dialektometria da eztabaida kiribildu horiek argitzeko bide bakarra, baina metodologia bakarra erabili beharrean, metodo bat baino gehiago konbina liteke: arazoak zerik diren. Jo-

kabide kualitatiboa eta kuantitatiboa elkarren etsaitzat hartzeko ohitura izan da, baina etorkizuneko azterketek argi gehiago ekar dezakete, bereziki eredu bakoitzaren oinarriez azterketa sakonagoak egiten badira eta metodologiaren alderdia fintzeko eginahala egitera jotzen baldin bada.

Metodologiaren eta teknikaren aldetik, bestalde, dialekto dibergenteak eta konbergenteak desberdin aztertzea eskatzen ote du honek? Ez da gauza bera erdialdeko hizkerak aztertzea edo nortasun handiko ertzetako hizkerak aztertzea; metodologia bera erabil ote daiteke? Hizkuntza-ezaugarri eskusiboen metodologia, ala ezaugarrien konbinazioarena ote da egokiagoa erdialdeko hizkerak aztertzeko? Ezaugarrien konbinazioaz dihardugunean, dialekto bat irudikatzen edo definitzen, ezaugarri guztiak eskusiboak izatea ez da nahitaezkoa, ezaugarri eskusibo batzuk eta eskusiboak ez diren beste batzuk izan daitezke ezaugarri definitzaileak; metodologia honetan, eskusibitatea ezaugarriek eratzen duten konbinazio jakin bati dagokio, ez lanerako hautatu diren ezaugarriei bakarrik. Lan egiteko beste molde bat da, dialektoak elkarrengandik banatzeko garrantzitsutzat jotzen diren hizkuntza-ezaugarrien konbinazioak bilatzen dira. Hego-nafarrera azpieuskalkia definitzeko, bere-berezko bost ezaugarri bateratzaileez gainera, ia eskusiboak diren beste sei erabili ditugu: azpieuskalkiaren definizioa sendoago gelditu da honela.

Paralelismoa legoke hizkuntzaren berreraiketan: etorki indoeuroparra duten hizkuntzak aztertzeko eta euskara aztertzeko, egoera desberdina da guztiz, baina halaz ere, ereduek iduriak izan beharko lukete. Horrek ez du esan nahi, ordea, adar batak besteak ez darabiltzan berezko lan molde berezi edo berri batzuetan sakondu behar ez duenik.

Eremu konbergenteetan, azpieuskalkiei arreta handia eskaintzea komeni dela deritzogu. Eremu konbergenteetan, dialekto-mugak ezartzen hasi baino lehen, agian azpieuskalkietarik abiatu beharko genuke, hauek barne koherentzia eta sendotasun handiagoa baitute euskalkiek baino; hartara, garden ageri diren ertzetako dialekto-mugez gain, *pivot* edo zubi hizkera dei ditzakegun beste azpieuskalki mixtoago batzuen arteko egituratze eta hartu-eman motak, hobeki uler ditzakegu agian: trantsizio hizkeren inguruko teorizazio sakonagoa bilatzea litzateke kontua (cf. Camino 1999: 13 eta 2002: 5; Epelde 2003: 329; Zuazo 2003).

Eskusibitatea ezaugarrien arabera baliatuz gero, Euskal Herri guztirako horren egokia gertatu den antolaketak, arazoak eragin ditzake ezaugarri eskusibo guti den eremu bateko hizkera jakin bat sailkatu nahi denean. Koldo Zuazoren 1998ko ikuspegian, nafarreraren «gohien gradora» iristen den hizkerak, bigarren pertsona singularreko *y-* morfema du, *ditio* erako Nor Nori Nork saileko adizkiak darabiltza eta instrumentaleko atzizkia nahiz *-(e)kos*, *-(e)lakos*, *-t(z)ekos* aldaerak, txistukari apikariaren bidez egiten ditu eta *-on* bukaera du *kamiona*, *balkona*, *balona* bezalako mailegutan. Nafarroako Basaburuan eta Imotzen, esaterako, lau ezaugarriok daude, baina Zuazoren ara-

bera, nafarreratik kanpo gelditzen dira Basaburu Txiki gehiena, Basaburu Handia eta Imotz (1998a: 228). Imotzen eta Basaburuan ageri diren ezaugarri «erdialdeko ez nafarren» konbinazioak eragin duke hori, baina Imozko eta Basaburuko euskarara, ezaugarri «nafar eksklusibo» guztiak biltzen dira (1).

2002an genioenez (5. or.), balirudike, lau ezaugarri nafar eksklusiboak dituen hizkera bat, nafarrera izatera kondnaturik dagoela, baina errealitatea hori baino konplexuagoa da, batez ere erdigune geografikoan kokaturik dauden hizkeretan. Honelako paradoxak gertatzen dira ezaugarri kualitatiboei garrantzi handia emanez gero. 2003an (139. or.) Basaburuko eta Imozko euskara tarteko hizkeratzat hartu du Koldo Zuazok erdialdeko euskalkiaren barrenean.

Dialektometriaz gainera, ezaugarri kualitatiboei garrantzi handia emateak, alternatibak izan ditu dialektologian: trantsizio hizkeren –balia bedi nahi izanez gero «zubi hizkeren» edo «tarteko hizkeren»– teoria osatuxe bat garatzea, dialekto bat eratzean ezaugarri eksklusiboen eta ez eksklusiboen konbinazioak erabiltzea, eta azkenik, dialekto bat eratzeko, eksklusibitatea ezaugarrien konbinazioan bilatzea.

Joko arauen malgutasuna beste parametro batzuetara ere eramán daiteke eta halaxe jokatu da orain arteko Euskal Dialektologian, eskualdeetako azterketa geolinguistikokoak osatu direnean: hizkuntza-ezaugarrien sistematikotasunean, maila desberdinak onetsi izan dira. Bestalde, eremu handietara hedatutako ezaugarriak eta murriztagoetara barreiatu direnak baliatu dira. Honezaz landa, berrikuntzez gainera, ezaugarri zaharragoak ere aintzat hartu dira: hizkerak sailkatzean eta banatzean, iraganari ere begiratu zaio, ez berrikuntzei bakarrik. Esana da dialektologian eta hizkuntzalaritzan erabakiak hartzean, diakroniari begiratu behar zaiola (Janda 1982: 155).

Koldo Zuazoren sailkapenean, zaraitzua eta erronkaria ekialdeko nafarreratzat hartu dira, baina berrikuntzei eman zaien garrantziagatik da hori: ezperen, metodologiaren aldetik iraganeko ezaugarriak garrantziz hanpatuago egon balira, Zuberoako euskarari begira ere ager liteke Erronkarikoa; zaraitzua, berriz, zubi hizkera baten antzera ager liteke. Dinamikotasun diatopiko-diakronikoak, hizkeren banaketa eta sailkapena zailtzen du, dialektologialariak denborari gibelera edo aitzinera begira jokatzeko aukera deserosoa baitu. Beste behin, Lyle Campbell-ek dioena aintzat hartzea komeni zaigu (1985: 48):

...subgrouping considerations may be complicated by changes shared areally, complicating the count of shared innovations for related languages.

Erdialdeko hizkeretan, konbergente izendatu ohi diren horietan, eragin lektal ugariren menpe gerta daitezkeen eremuetan, dialekto-banaketak egiteko ezaugarri eksklusiboetan oinarritzea, ez da lan erraza. Ezaugarrien konbinazio

(1) Gai hau Gasteizko Euskal Filologia Saileko 2000-2001 doktoretza ikastaroan, Bittorio Lizarraga ikertzailearekin izan genuen eztabaida batean atera zen.

berezien arabera uste dugu antola daitezkeela hizkerak. Zubi hizkerak edo *pivot* hizkerak egon daitezkeela onetsi beharko da, koherentzia maila apala dutelako, hizkera batekin baino gehiagorekin dituztelako ezaugarriak batera; *linguistic area* kontzeptuaren baliagarritasuna aldarrika daiteke erdiguneko horrelako eremuetan. Delako *linguistic area*-ren definizio klasiko bat M. B. Emeneau-rengandik har dezakegu (1956: 16, 28. oinoh.):

This term «linguistic area» may be defined as meaning an area which includes languages belonging to more than one family but showing traits in common which are found not to belong to the other members of (at least) one of the families.

Aski litzateke guretzat definizio horretan «language» hitz edo kontzeptuaren ordeztu «dialektoa» erabiltzea. Euskal adibide gisa Zaraitzuko *uskarara* har dezakegu: bertan, Nafarroako eta Euskal Herriko ekialdeko ezaugarriak nahaska ageri dira: hego-nafarrerako tasun ugari ageri dira zaraitzueran, baina baita Zuberoako beste anitz ere; esaterako, Aezkoan ageri ez direnak; eta bestalde, anitz dira Aezkoa-Zaraitzuetan ditugunak, baina Zuberoan ageri ez direnak. Iduria da Burundako euskararen gertatzen dena, Araba ekialdeko, Oñati alderdiko, Goierriko, Sakana erdialdeko eta Ameskoako hizkerak eta beren sail nagusiagoak –beren euskalkiak– aintzat hartuz gero.

Dialektologian orografiaren eraketa eta eskualdearentzat abiagune edo foko betekizuna izan duten herri edo ibarren kokagunea aintzat hartu behar da, horien ondorio izaten baitira ia beti, dialektoen erak eta mugak. Abiagune edo foko linguistikoaren betekizunaren adibideak, Frantzia eta Ingalaterran ditugu: Pariseko eragina hegoalderat hedatu da eta Londreskoa iparrerat; orografiak hizkuntzan duen eragina, Zuberoan dakusagu: Pirinioek eta Otxaxe inguruak Zuberoako ibarra bakartzeak, bertako hizkeraren nortasuna eragin eta gorde du, baina ipar-mendebalean, zubereraren nortasuna gesaltzen hasten da, Amikuzeko euskal eretara jorik; orografia lauagoaren arrazoiaz landara, honetan Donapaleuren hurbiltasuna ere aipa genezake.

Adierazi dugunez, hizkuntza-ezaugarriak diskriminatzean mugak finkatzeko baliagarrienak zein diren esateko, badira irizpide aski sendoak, baina halaz ere, zail da muga dialektal bat zer den definitzea, ez baitago neurri objektiborik, euskalki batetik bestera muga finkatu ahal izateko zenbat ezaugarri desberdin behar diren jakiteko. Zuberoan eta mendebalean gertatzen diren isoglosa elkartzeko gotorrak, ez dira euskararen eremuan ohikoak erdiguneko hizkeretan: gure oraingo ezagutzaren arabera, nafarrera definitzen eta, beraz, banatzen duten ezaugarriak, lau baizik ez dira eta erdiguneko euskalkia definitzea ere, zail da.

Arestian agertu zaigu *remanent* izendatu ohi diren eremuen gaia, ezaugarri arkaikoak biltzen diren guneena. Arreta guti eskaini ohi zaio arkaismoren gaiari. *De facto* bi hizkera arkaismo baten erabilera bat etortzea, halabeharri dagokiola onesten da, horrek ez dakarrela biek hartu-eman berezirik

eduki dutenik eta *role* pasiboa atxikitzen zaio gordetze honi. Guztiz egoera pasiboa litzateke arkaismo bera, esaterako, Bizkaiko mendebalean eta Zuberoan ager baledi edota Euskal Herriko mendebalean eta Lapurdiko itsasertzean; *legez* eta *lez*-ena azken kasu honen adibidea izan daiteke.

Beste batzuetan, ordea, elkarren ondoan dauden bi eremuk edo bi ibarrek arkaismo bati batera eutsi izanak, bi gauza erakuts ditzake: a) zer edo zerk eragin duke, hizkera horiek ezaugarri horretan batera joan izana, eta aktiboki gainera: leku zenbaitetan litekeena da, hiztunek berrikuntza baten hedadura-garaian, lehenagoko beren ezaugarri bati eutsi nahi izana; b) kanpotik etorritako berrikuntza batek, ez ditu eremu horiek biak harrapatu eta beraz, pasiboki bederen, eragin berrietarik kanpo gelditu dira geolinguistikoki bata eta bestea. Zantzu horrek ezaugarri gehiagotan bi hizkera horietan batasuna egon daitekeela iradoki dezake eta arrasto hori, ez da hutsala dialektologian; Koldo Zuazoren 1998ko lanean berrikuntzak lehenetsi diren arren, gordetzaileak diren eremuetako batasun pasiboa, ederki identifikatu eta baliatu da hizkerak elkarrengandik banatzeko.

Adibide baterako Zaraitzu ibarra aipa liteke. Beste hizkerekin inoiz gertatu ahal izan den loturarekiko, etenik dute egun lokarria Zaraitzuko zenbait arkaismok: *bukatu* (Gipuzkoa), *jazo* (Bizkaia), *lez* (Bizkaia eta Lapurdi), *udazken* (Gipuzkoa, Lapurdi), *xatandre* (Gipuzkoako mendebala). Beste batzuek, ordea, jarraipen geolinguistikoa ageri dute ondoko hizkeretan, dela Erronkarin dela Zuberoan edo dela Nafarroa Beherean: *abari* 'afaria', *bage*, *bakotx* 'bakarra', *-ena bezala*, *eb(i)li*, *etse*, *eutzi* 'utzi'... Bat etortze batzuk eta besteak bereiztea on litzateke.

Laburtzeko aipa dezagun, ikerlan bakoitzaren helburuek eta ezaugarriek bideratu beharko dituztela, erabili beharreko metodologiaren osagaiak eta hauen neurriak; gutieneko oinarri teoriko batzuk errespetaturik, beti ere. Aztertzen dena hizkuntza bateko dialekto guztiak diren, dialekto bat den, azpidialekto bat den, bi dialekto alderatzen diren edo soilik hizkera bat aztertzen den, dialektologialariak horren guztiaren arabera hautatuko ditu bere tresnak, lantegi bakoitzaren ezaugarriak eta baldintzak aintzat harturik.

6. HAUTUAREN ARAZOA: DIALEKTOMETRIA EUSKAL HERRIAN

Orain artean metodologiaren aldetik aurkeztu ditugun joerek, erakutsi digute dialektologia egitean, inplizituki edo esplizituki sinesten dela, hizkuntza-ezaugarri batzuek dialekto-mugak finkatzeko balio handia dutela eta beste batzuek ez dutela. Dialektometriak, tasun sailkatzaileen hautuaren arazoa saihesten du. Eredu honen sorrera eragin duten alderdiak, besteak beste, honakoak dira:

- a) aldakortasun geolinguistikoaren uniformetasunik eza;
- b) hainbat gunetan eremu dialektal nabarmenak zehaztu ahal izateko aurkitzen den zailtasuna;
- c) hainbatetan isoglosek dakartzaten inplikazio nahasgarriak saihestu nahia (2).

Jardun honetan, erabat jo da dialektoaren mugaren kontzeptua eta eremu dialektala berraztertzea. Helburua taxometria egitea da, eskualde bateko guzueen arteko hizkuntza-distantzia neurtzea; bitartekotzat dentsitate kartografia hartzen da, muga dialektalaren kontzeptua berriturik eta mugen arteko hierarkia bat eraturik.

Dialektometriaren jardun kuantitatiboan, bi hizkeraren arteko antzekotasun edo desberdintasun maila zein den erabakitzeko, tasun kualitatiboak ez dira beste ereduetan bezainbat balioesten: hizkuntza-ezaugarriak ez dira hizkera bat talde bateko partaide bihurtzeko, beharrezkoak eta nahikoak diren propietate definitzaileak (Melis 1989: 72), erlatiboak diren antzekotasunari edo desberdintasunari buruzko juzkuaren oinarri baizik. Juzkua, eduki daitezkeen datu guztiak ebaluatzu egiten da, tasun sailkatzaileen aukeraren arazoa saihesturik. Ezaugarri ugari aintzat hartzen da: esaterako, Jean Seguy-k gaskointasunaren mailarik gorena bilatzeko, lauhun eta hogeita sei ezaugarri baliatu zituen.

Dialektometria den azterbideak ematen dituen aukera onuragarrien artean, aztertutako hizkuntza-datuena izaera ez diskretua errespetatu nahia dago. Emaitzen abstrakzio maila sakrifikatu arren, dialektoen *continuum* eremuatarako baliabide egokia dirudi (Zamora 1986: 282). Honela, antzekotasun indizearen balioek eraten duten zenbaki-eremu jakin eta zedarritu batean kokatzen diren hizkeren multzoa, «dialekto supralokala» izendatzen da.

Eredu honek darabilen jardunbide matematikoak, ez du konfiantza handirik lortu hizkuntzalarien artean: ereduak itemetan oinarritzen da eta datuen azken zenbaketan, item guztiei garrantzi bera aitortzen zaie, 1 ala 0; horrela nekez asma dezake bi hizkeraren arteko berdintasun edo urruntasun estrukturalaren berri ematen.

Europa alderdietako dialektometria hona ekarri izana zor diogu euskaldunok Gotzon Aurrekoetxea ikertzaile dimostarrari. Nafarroa Garaian Ana Maria Etxaidek bildu emaitzak baliaturik, lexikometria saio bat egin zuen 1992an; bestalde, bizkaieraren egitura geolinguistikoa aztertu zuen bere tesian. Saio honetan mendebaleko dialektoaren barrenean, bost eremu ageri direla erakutsi du (1995: 287): ipar-mendebalean Lemoiz, Getxo eta Leioa dira barruti bat eta ekialdean, Deba, Mendaro, Elgoibar eta Bergara beste bat. Mendebalean bada beste barruti bat erdialdean eta hegoaldean, Mungia, Laukiz, Sondika, Larra-

(2) Euskal Herriko mendebalekoa eta erdigunekoak da *-st-* kontsonante taldea *-beste*, *bost...*; Nafarroa Garaiko ekialdeko hizkeretan *-rtz-* dugu, baina Lapurdin, *-rtz-* nagusi den arren, bada *-st-* ere (Epelde 2003: 76); Nafarroa Beherean *-st-* nahiz *-rtz-* ditugu eta Zuberoan *-st-*.

betzu, Lemoa, Zeberio, Orozko, Dima eta Zeanurik osatua. Gainerako bi barruti edo azpieuskalkiak, nahaska ageri zaizkigu bizkaieraren alderdi gehienan barrena: itsasaldean, erdialdean eta hego-ekialdean zehar.

Hizkuntza-distantzia matematikoki neurtu ondoan, emaitza nagusia da, banaketarik sakonena, mendebaleko hizkeretarik Bizkaialdeko gainerako berbeta guztietara gertatzen dela (283): honek adierazten diguna da, Bergara, Elgoibar, Mendaro eta Debako hizkerak, Bizkaiko mintzo orokorrean kokatuago daudela, esaterako, Getxokoa, Mungiakoa, Orozkokoa edo Larrabetzuko bano. Bizkaiko edo mendebaleko dialektorearen barreneko koherentzia, erdialdea eta ekialdea elkarrekin lotuago ageri dira, erdialdearekin mendebal gehiena dagoen baino.

Ikerketak alderatze matematikoen emaitza aurkezten digu; on litzateke orain, Larrabetzuko, Gamiz-Fikako eta Mungiaiko euskara apur bat aztertzea; hiru berbetak elkarrekin aztertutik, ikusiko litzateke, Bizkai guztiko eremuaren barne zatiketa maila handiena edo jauzirik bortitzena gertatzen den gune hori, nola egituratzen den: ea egia den, Larrabetzutik Gamiz-Fikara alde handia dagoela eta Gamiz-Fikatik Mungia ere alde handia dagoela; ea egia den, Mungian eta Larrabetzun antzeko erak erabiltzen direla, bien artean duten Gamiz-Fikakoetarik urrundu. Hizkuntza-ezaugarriak eskuartean direla hau erakusten baldin bada, lanerako hautatu diren erak ekarri duten emaitza juzka daiteke. Hautabidearen output matematikoen hizkuntza-interpretazioa egin liteke orain, tradiziozko dialektologiaren esana eta dialektometriarena elkarrekin alderatzeko.

Tradiziozko dialektologia eta dialektometria, biak baliatu dituen Wolfgang Viereck-ek (1988: 546-7), honela diosku ereduaz: zenbait aldiz, dialektologiariaren irizpideak, baitezpadako gertatzen dira dialektometrian ere: azken batean, zer neurtu eta zer ez neurtu, eta neurtzen denari zer garrantzi eman, ez da txantxetako kontua; hori guztia nola ponderatu ere ez da jolasa. Viereck-ek dioenez, dialektometriak ez dezake tradiziozko dialektologia erabat ordezka, prozedura kuantifikatzaileak ez bezala, tradiziozkoak eremu bat definitzen duten ezaugarriak zein diren esaten baitigu.

Gotzon Aurrekoetxearen tesian, espero izatekoak ziren honako ondoriook aipa ditzakegu, besteren artean:

* Alde txikia dago Getxo, Leioa eta Lemoizko hizkeren artean, Lemoa, Dima eta Zeanurikoen artean, Gatzaga eta Oñatikoen artean.

* Ondarroako euskaratik Mendarokora alde handia dago eta, berdin, Eloorriokotik Bergarakora ere, edo Uribe-Etxebarrikotik Gamiz-Fikakora.

Beste ondorio batzuek, ordea, harrigarriagoak dirudite:

* Alderdi fonologikoan, Bermeo, Deba, Mendaro, Elgoibar eta Bergara elkarrekin doaz.

* Bermeo eta Bergara gune gordetzailak ageri zaizkigu lanean (260), baina hori ez da gero hizkuntza-ezaugarrien aldetik zehazten, emaitza matematikoen esana bere horretan onesten da.

Guneen barne logikari buruz, tesi honetan ez zaigu adierazten, Lemoiz, Getxo eta Leioa batera biltzen dituzten ezaugarriak, zaharrak ala berriak ote diren, ala zaharrak eta berriak nahaska ote diren. Bestalde, ez zaigu adierazten, Mungia, Laukiz eta Sondika beren beste taldekideekin –Zeanuri, Orozko, Dima, Zeberio, Lemoa eta Larrabetzurekin– lotzen dituzten ezaugarriak, gordetzaileagoak ote diren ekialdeko Bizkaiko ezaugarriak baino, zeren eta ziri baten antzera, iduri luke berrikuntza batzuk, Bizkaiko ekialdekoak eta erdialdekoak, mendebalerantz sartu direla Errigoiti, Fika, Etxebarri, Zaratamo eta Zollon barrena, alde batera Mungia, Laukiz eta Sondika eta bestera Zeanuri, Orozko, Dima, Zeberio, Lemoa eta Larrabetzu utzirik. Lanaren ondorioetan ez zaigu honi buruzko intrepertazio historikorik eman.

Lanerako hauta daitezkeen hizkuntza-ezaugarriak ere proposatu ditu Aurrekoetxeak (1996: 129-137), hautabide guztiak hein berean argitu ez badira ere. Adibide batzuk eman ditzakegu:

1. Egiten den ezaugarrien hautuan, euskalkiak banatzeko emankor diren ezaugarri batzuk baztertu dira –«ez sistemikoak» direlako, agian– eta antzu diren beste batzuk onetsi. Esate batera, geolinguistikoki koherenteak diren eremuak edo eskualdeak finkatzean, zein emankortasun du Euskal Dialektologian *legatz bat / legaz bat / legaz pat* erako txandaketak?

2. Zergatik aintzat hartzen dira *t, d, s, z, ts, tz, n* eta *l*-ren bustidura adierazgarriak eta *k-* edo *-r*-renak ez? Azken hauek euskalki guztietan gertatzen ez direlako? Nola aztertuko dira «*r*»-ren bustidura duten mintzo horiek, beren ezaugarri berezkoak ikerketatik saihesten baditugu?

3. Zer da, zehazki, euskal hiztun batek mugagabe / mugatu edo bizidun / bizigabe kategorien arteko oposizioa ezagutzea? Beti betetzea? Morfema bazueta bai eta besteetan ez betetzea? Aldaera fosilizatueta bederen ageri deanean, zertzat jotzen da hori sistemarekiko?

4. Helburua hizkuntza-sistemak alderatzea denez, onuragarritzat jotzen da hizkuntza-ezaugarrien agerraldien maiztasunaz kezkarik ez izatea (138-139). Dialektologian, ordea, hizkuntza-ezaugarrien aldaketaren edo aldakortasunaren gaian, norabideaz ñabardurak egitea garrantzizkoa da, hala norabide geolinguistikolari nola gramatikalari dagokienez; horretan guztian, hizkuntza-ezaugarri baten erabilera-maiztasunak zeresan handia du.

7. ESTRUKTURALISMOA

Jakina denez, estrukturalismoak lan bikain askoak utzi ditu dialektologiaren lantegian hirurogei eta hirurogeita hamargarren hamarkadetan, baina lanok bereziki fonologiaren arloan egin dira; Lawrence M. Davis-ek dioenez (1977: 30):

Structural dialectology is simply clearer where phonology is concerned. In spite of the vast amount of work in syntax and semantics, we are far from a dialect theory in these areas. Or, to put this another way, we are far from a complete theory of dialect description.

Hizkuntza-geografiaren eta estrukturalismoaren uztarduraren mesedea, Roman Jakobson eta Nikolai S. Troubetzkoy-ren lanetan aipatu zen. Ondoren hainbat dialektologialarik fonologian egin dituzten lanak, zinez gogoangarriak gertatu dira: besteak beste, guk ezagutzen ditugunetan, Manuel Alvar, Andrei Avram, Diego Catalán, Eugenio Coseriu, Jean-Philippe Dalbéra, Pavle Ivić, William G. Moulton, Gregorio Salvador edo Uriel Weinreich egileak datozki-gu gogora.

Gurean Karmele Rotaetxeren (1991) eta Rosa Miren Pagolaren (1990) aldarrikapenak aipa daitezke, baina ez dute uztarik ekarri eta ez dute jarraipenik izan: aipatu eta erabili ez diren artikulua dira. Aspaldiagokoak dira, euskalkiak estrukturalismoaren ikuspegitik baliatzen dituzten beste hiru lan, dialektologiaren bete-beteko lanak ez badira ere: Geneviève N'Dieye-rena Baztango euskarari buruz idatzia da (1970) eta Karmele Rotaetxerenak, Ondarroako euskaraz dihardu (1978); Nicole Moutard-ek, bestalde, euskalki guztiak aintzat harturik, fonologiako azterketa egin zuen (1975-6).

8. DIALEKTOAK ERKIDEGOAREN HISTORIAREN ERAKUSLE

Isoglosek hizkuntza-aldaketarekin duten erlazioa, isoglosa horiek beren hizkuntza-sistemearekin eta hizkera-erkidego horren historiarekin duten erlazioaren menpe dago. Ahalaz hizkuntza-gertakarien joeretan izan diren aldaketen arrazoi edo eragile sozio-historikoen bila abiatu behar du dialektologialariak. Badaki honek, eskuartean darabiltzan datuak hizkuntzari dagozkiola, baina datu horiek diren bezalakoak izatea eragin duten arrazoiatarik batzuek, hizkuntzaren erabiltzaileen iragan sozio-historikoarekin zerikusi zuzena dutela ere badaki. Elkarren ondoan kokaturik dauden gizataldeen hizkerek, aski iduriak izan behar dutela pentsa daiteke, baina paradoxak gertatu izan dira inoiz: elkarren ondoan dauden ibarretako hizkerak aski desberdinak gertatzea eta bata bestetik aski urrun dauden ibarretan aski hizkera berdinak erabiltzea, egunero ko ogia dira nonahiko dialektologian. Distantziaz gain, elkarren arteko hartu-emanaren maiztasuna, sakontasuna eta kalitatea, oso aintzat hartzekoak dira gure jakintzagaian; oroit, esate baterako, *neighbor opposition* delakoaz.

Lapurdi Gipuzkoaren ondoan dago, baina baita Ipar Euskal Herrian ere eta badakigu, mugak beti muga direla, nahiz beren eragina ez den erabatekoa, baina bai handia: itsasaldeko gizartean merkatariak eta itsas-gizonek eduki duten presentziak eta eraginak azal lezake, nolatan Lapurdiko itsasaldera Gipuzkoan barrena erdialdeko hizkeretako hainbat berrikuntza iritsi diren. Erronka-

ri, Zaraitzu eta Aezkoa, Pirinioez bestaldera daude Nafarroa Behereko eta Zuberoko gizartearekiko; elkarren ondoan egon arren, orografia zaileko eremuak dira horiek guztiak Santa Grazi, Larraine edo Donibanera joateko. Halaz guztiz ere, menderen mende artaldeak eta behiak aldizka Ipar Euskal Herriko lurretan bazkatu izanak, aldi-lanetara ibarraz bestaldera joan izanak, emigrazioak nahiz bi alderdietako gazteen arteko ezkontzek, hegoaldeko hiru ibar hauetako hizkerak Ipar Euskal Herrikoekin dituzten kidetasun ugarien giltza behar dute izan.

Ez dezagun atzendu, bestalde, orain artean bederen, garai bateko leinu zaharrak eta euskalkiak parekatzeko ohitura izan dela Euskal Dialektologian, nahiz uste hori euskal eskualde guztietan frogatzeko beharko liratekeen argudioak, ez diren oraingoz inon zehatz eta sakon eman. Koldo Mitxelenak bere azken urteetan eraiki zuen hipotesiak, gainera (1981a), bidea hersten dio euskalkiak eta leinuak bateratzeko ikuspegiari, egungo euskalkien aitzindari litzatekeen batasunaren garaia, V. eta VI. mendeen bitartean kokatzeko aukera ikusi baitzuen.

Hizkuntza baten sorrera eta beraren aldaki dialektalen banaketa eta geografia-hedadura, ez da hizkuntza-ezaugarrien zabalkunde beregainaren eta foko dialektalen joera zentrifugoen emaitza zorizko edo adurrezkoa; bilakabide konplexu hori, ekonomiazko, zibilizaziozko eta politikazko gertakarien eragin zuzenek edo zeharkakoek horrelakatu da (Polák 1963: 386). Egoera sozio-kulturalen eta gertakari sozio-politikoaren ondorioa da, hizkuntza bat oso egoera dialektalizatuan egotea banaketa handiarekin. Hizkuntzaren barreneko desberdintasuna ez dago hizkuntza-aldaketaren baitan bakarrik, hiztun taldeen edo erkidegoen arteko komunikaziorik ezaren baitan baizik. Ekonomia, gizarte, historia eta politika-mailako eragileek sortzen duten hartu-emanen gradualtasunari eta norabideari zor zaizkio hizkuntza-aldakiak; horrezaz landa, espazioaren hedadura eta mugak eta hiztunen gizarte-egituraren berdintasun edo desberdintasun mailak ere, eragile zuzenak ditugu, demografiaren eragina atzendu gabe. Euskararen kasuan, dialektalizazioa eragin duten indarren berri Koldo Zuazoren lanean ikus daiteke (1988: 27-74).

Hurrengo ataletan Euskal Herriko azken azterketetan ageri diren adibide batzuen berri dakargu: Etxarri-Aranazkoa, Leitza-Aresokoa, Arakilgoa, Oñaticoa eta Goierrikoa; erromanistikan ongi azterturik dagoen portugésaren gaia ere argigarri da eta azkenean eman dugu.

1. Etxarri-Aranazko adibidea: Euskal Herriko erdigune-erdigunean baitaude, ez dira errazak sailkatzen Sakanako hizkerak; egun, Sakana erdialdea (Erdozia 2001), aski ongi landutako eremua dugu Euskal Dialektologian. Atal honetan aipagarria da Etxarri-Aranazko adibidea. Nor-Nork aditz saileko oraineko aldaerei dagokienez, *dot* erabiltzen da 'nik hura' kasuan Ergoieneko Lizaragan, Unanun eta Dorraon eta *dut* da adizkia Uhartan, Arruazun, Lakuntzan eta Arbizun. Etxarrin, ordea, *det* da adizkia eta *debie* 'dute' itxuraz

analogikoa erabiltzen da hirugarren pertsonan, Arbizun *dubie* denaren ordain, hain zuzen ere. Etxarriko *det* eta *debie* adizki hauei, arrotz eta berri itxura hartzen die Erdoziak (2001: 46-49) eta beren sarrera, Gipuzkoatik gertatu dela uste du, froga zehatzik ematen ez badu ere. Etxarrira bizitzera etorritako goierritar etorkinetan dakusa argibidea. Jatorri goierritarra duten etxarriarrak 1880.ean ugari ziren udaleko erroldan; Ataundik etorritakoen artean, zehazki, berrogeita hemezortzi lagun berri dakar eta *Barandiaran*, *Auzmendi*, *Arratibel* edo *Baztarrika* deiturak, ugari eta usu errepikatuak dira. Gizataldeen ibilera sozio-historikoez hizkeren zer-nolakoarekin duten hartu-eman zuzenaren adibide egokia da Etxarri-Aranatzen aurkitzen dugun hau.

2. *Areso eta Leitzako adibidea*: dialektologiaren eremua ezagutzen duen edonork eta herri batzuen arteko distantzia lektala neurtzen ahalegindu den orok, badaki dialektoen artean usu halako paradoxa anti-intuitiboak gertatzen direla. Esaterako, so egin diezaiegun auzo diren bi herri, Aresori eta Leitzari. Hizkeraz Areso aski herri giputza da Leitzaren aldean. Leitzara, Areso bezala, egun erdialdeko euskalkian sailkatzen bada ere, Leitzako hizkerak Nafarroakora gehiago jotzen du. Bi herri artean hurrengo paradoxa gertatzen da: Areso herria Berastegitik –Gipuzkoako lehen herritik– Leitzatik baino urrunago egon arren, Aresoko hizkera hurbilago dago Berastegitik Leitzatik baino.

Gai honetaz jardun duen Mikel Olanok (2000: 129), argibide bat iradoki du paradoxa horren alderdiak zertxobait azaltzeko. Bospasei mende lehenago, Areson eta Leitzan hizkera beretsua egiten zela pentsatzen du, gaur egun Leitzan egiten dena baino hizkera nafarragoa, nolabait esateko, eta hizkera giputzak, denboran zehar Areson gehiago eragin duela Leitzan baino. Historian arakatu ondoren, bi herrien arteko urruntasun lektala azaltzeko, honako arrazoiak aurkeztu ditu:

a) Leitzara bizitzera joandako etorkinek, eragin gutiago izan dute bertako hizkeran, Aresora joandakoek baino; Areso herri ttikia izanik, errazago erasan dituzte bertako hizkuntza-ohiturak etorkinek ekarritako aldaerek. Leitzara herri handixkoa da, zailago gertatu dateke bertako hizkera egiten duten hiztunen kopuru hazian eragitea (3).

b) Inguruko herrietan Leitzako hizkera nolabait liluragarri gertatu izan dela esateko, aski froga dago; Tolosara, Irurtzuna edo Elizondora ez, Leitzara joatea hurbilago zuten Basaburu Txikiko, Larraungo edo Araizko eskualde-

(3) Halaz guztiz ere, pentsatzen baldin bada hala Leitzan nola Areson lehenago egiten zen hizkera nafarragoa zela eta Araitzen, Urumearen eta Leitzaranen barrena sartu diren Gipuzkoako hizkuntza-ohiturek Leitzara ere harrapatu dutela, herri hazixko honetako biztanleen kopuru hazia argudioak eduki lezakeen baliotik zertxobait galtzen du; ez balio guztia, jakina, baina zertxobait bai.

koek; nekazal giroko gizartean, herri nabarmenagoari eta bertako hiztunari zor izaten zaion begirune inkontzientea, aintzat hartzekoa da.

c) 1600-1774 urteen bitartean bederen, Leitzatik ekialdera dauden eskualdeetako jendeek, Bortzerrietako, Basaburu Txikiko eta Malerrekakoek alegia, sarrera handia izan dute herri hazixko honetara eta hauetarik ugari, bertan gelditu dira bizitzen; garai hartako Leitzako etorkin guztien arteko %39 egiten zuten ekialdeko horien hizkuntza-ezaugarriek, Gipuzkoatik sartutakoak Leitzako ohitura lektaletan aurre egiteko balio izan dute agian eta, bide batez, Leitzako hizkera Aresokoa baino nafarrago gordetzeko.

d) Iruñea eta Tolosa arteko errepide zaharrak ere, bereiz eragin du Areson eta Leitzan eta, dirudienez, XVIII. mendea arte, ardatz horrek Areson bereziki eragin zuen; Nafarroako Erreinuan, merkatariak salgaien mugasaria herrietako tauletan ordaindu beharra zuten eta Aresoko taulak, Leitzakoak baino franko diru gehiago jasotzen zuen, baina ez Gorritikoak hainbat. Zernahi ere den, badirudi errepide zaharraren ondoko herri ttikiak, Leitzak baino gehiago jasaten zutela joan-etorrian zebilen jendearen aztarna; Erdiarotik XVIII. mendea bitarte, hau da, Araitzen barrena doan errepidea egin arte, honela gertatu zatekeen (4).

e) Artzaintzari dagokionez, Aresok eta Gipuzkoako Berastegik, Ulimendin fazeriak eduki dituzte aspalditik eta ezagun du hori Aresoko artzaintzaren lexiko bereziaren atal batek.

f) Mikel Olanok dioenez (2000: 147), argudio honen indarra erlatiboa dela garbi aitortzen badu ere, tentagarria da pentsatzea, 1770. urtean Areso eta Leitzako arteko udal-bereizketa gauzatu zenetik, harremanak moteldu ziratekeela; lehenagotik zetozen auzo-liskarrak areagotzearekin, bi hizkeren urruntzea azkartu zatekeen, batik bat Areson auzo Gipuzkoarako joera gero eta nabarmenagoa izanik.

3. *Arakilgo adibidea*: izugarritzko aldea dago Arakil ibarreko Murgin-duetako eta Sakana erdialdeko lexikoa alderatuz gero (Camino 2001), bitartean kilometro guti diren arren. Iruñerriko eta Goñerriko hego-nafarreraren eite handia hartzen du Sakanan, Arakil ekialdeko mintzoak. Funtsezko arrazoirik ez da ageri honetarako, ez orografiaren aldetik bederen: eremua zelaia da, Sakanan gaindi ibiltzeko ez dago behaztoparik, erraza da hor zehar mugitzea. Iduri luke Iruñerriko eragina nabarmena izan dela ekialdeko Arakilen, hara begira bizi izan direla gehiago: Arakilgo ekialdea, Iruñerriarekin guztiz loturik dago eta bertako herri txiki horiek, Iruñerriko herrixken egitura eta banaketa

(4) Errepide berri honek, itzalixe utzi zukeen *Cañada de las Provincias* izeneko bidea, Nafarroako lurraldean Iruñerriko Noaindik, Larraunen eta Areson barrena bere bidea egiten zuen abelbide zaharra; honek, aise uler daitekeenez, Nafarroako euskara berezkoagoaren eragina ere ekarri zukeen aspaldiko garaian Areso herrira, eta Leitzara baino gehiago, gainera; baita, ordea, Gipuzkoakoa ere.

berbera dute. Jabe txikien eskuetan dago lurra Sakanako erdialdean eta mendebalean, baina lurraren jabetzaren egitura, ekialdeko Arakilen aldatzen hasten da; bertan lur sail handien jabetzak ageri dira, ugari gainera; euria ere bakanuz doa eremu honetan, Iruñerrira hurbiltzen goazen heinean. Alfredo Floristan Samanesen hitzek, ikuspegi hau baieztatzen dute (1978: 165):

...puede afirmarse que el ayuntamiento de Araquil marca la transición entre la Navarra Húmeda del NO. y la prepirenaica Cuenca de Pamplona.

4. *Oñatiko adibidea*: herri interesgarria da Oñati administrazio aldetik bizi izan duen berezitasunagatik, baina dialektologiaren alderdia da orain gure jomuga, eta horretan ere bada zer aipatu herri honi buruz (Elortza, Madariaga & Zumalde 1996). Alderdi orografikoak sekulako garrantzia izan ohi du dialektologian: mendiez alderdi batera dauden biziguneez eta bestaldera daudenek, historian zehar elkarrekin zer hartu-eman sozio-ekonomiko izan duten, xeheki aztertu behar da. Bi gizatalderen arteko hartu-emanaren maiztasunaren eta kalitatearen ondorioa izan ohi da, gizatalde bakoitzaren hizkeratik bestea-renera dagoen alde linguistikoa; bi hizkeraren arteko hurbiltasuna edo urruntasuna, horri dago hertsien loturik. Oñati herriaz dihardugula, Euskal Dialektologian usu aipatu izan da –Mitzelenaren (1981a: 298) eta Villasanteren lanak (1968: 85) lekuko–, jauzi lektal handia dagoela Oñatitik Goierriko Legazpi-Segura-Zegama alderdira eta arrazoi orografikoak argudiatu dira horretarako. Koldo Zuazok dioen bezala, arrazoi orografikoak arrazoi dira, baina ez erabatekoak eta bakarrak; arrazoi ekonomikoak gehitu behar zaizkie orografikoei (2000: 50):

Kontua ez da Oñatitik Goierriera joateko mendi garaia zeharkatu beharra. Kontua da Aizkorri zeharkatu eta gero, oñatiarrek ez dutela eurena baino askoz herri haziagorik aurkitzen Aizkorri ostean. Eta, ostera, oñatiarrek ez dute hegoaldeko mendiak –garaia hauek ere– zeharkatzeko nagirik eta ardurarik izan, Gasteiz dagoelako mendien bestaldean.

Interesgarriak dira Luis Villasante zenak Oñatiko eta Arabako lautadako euskarari buruz jaulki zituen hitzak ere (1968: 83-84):

Gipuzkoako probintziaren azken bazterra da Oñati, egoaldeko muga. Elgeako mendi-lerroak gaingiduz, Arabako erri koxkor batzuk ditu mugakide: Elgea, Ozaeta, Aspuru, Nabaxa, Arriola, Gordoia, Galarreta... eta pixka bat arutzago Salbaterra dago, beñolako Agurain zaharra... Oñatik beti izan du ar eman estua Arabarekin. Gebarako kondeak denbora askoan izan ziren Oñatiko lurraren jabe. Euskera kontuan ere bearbada emen orain [Oñatin] egiten dan euskera modua eta beñola Araban egiten zana, senide urbillak ziran... Oñatiko euskeran ba dira itz berezi batzuk eta gaur egunean ere itz oietako asko eta asko Arabako erderan esaten dira.

5. *Goierriko adibidea*: arestiko haritik, arrazoi sozio-historikoez, ekonomikoek eta funtzionalez, hizkera batean zer eragin utzi ahal izan duen jakiteko, Goierriko euskararen adibidea har daiteke. Goierriko hizkera

gordetzailera da neurri handi batean, eta Gipuzkoako eremu zabalean hedatu diren berrikuntza ugari ez dira Goierrin ageri; mendebalekoa den Gipuzkoako eremuaz hori esan daiteke oro har. Aski da Ordiziako Otxoa Arinen 1713ko kristau ikasbide zaharra hartzea, garai batean inguru hartako euskarak mendebaleko joera lektalekin zer nolako lokarri hertsia zuen ohartzeko (Altuna 1992). Gerora, gauzak aldatu dira eta Beterriko eta Tolosako ezaugarriek, indarra hartu dute Goierrin eta Tolosaldeko hego-mendebalean; aldi berean, mendebaleko ezaugarriak –eta Goierrikoak– atzeraka ibili dira eta galduz doaz.

Iraganean, ordea, Irene Hurtadok dioenez (2001: 144), goierritarrek Arabara eta Nafarroara doazen bideak ibili dituzte maiz, Donostiara doazenak baino gehiago; Agurain eta Gasteiz aldera jo dukete eta hartu-eman hori, nabarmen dago goierritarren hizkera eremuan. Ataungo eta Zegamako euskara aztertu dituen Joxe Migel Azurmendik (1996: 145 eta 1998: 99-101), mendebaleko ezaugarriak aurkitu ditu herriotan, nahiz eta Gipuzkoako euskaratik edo erdialdekoetik sartutako berrikuntza batzuk ere, iragazi diren; Zegamako nahiz Ataungo euskarak, zubi lana egin dute mendebal eta erdialdeko hizkeren artean.

6. *Portugesaren adibidea*: soziologia eta historia gogoan harturik, honako banaketa egin daiteke teoriarik: alderdi batetik, guti gora behera egonkorra den gizatalde baten barrenean, jendamenek jendamenek etengabeko transmisioa izan duten hizkerak ditugu ohiko dialektologian, eta beste alderdi batetik, kreolaide direnak. Portugesaren banaketa dialektala, gertakizun historikoekin erlazio estuan dagoela garden-garden ageri zaigu. Irizpide historiko-kronologikoen arabera, lau eremu ikusten dira portugesean:

a) Eremu zaharrena, Duero ibaiaren iparraldean, Iberiako Penintsularen erromanizatze garaian dagokiona.

b) Arestikoaren aldameneko trantsizio eremua, beraren hizkuntza-egokitzapena, Errekonkistaren lehen mendeetako garaian bururatu zen.

c) Erdialdeko-Hegoaldeko eremua, Mondego ibaitik beheiti, XII-XIII. mendeetan birpopulatu eta errekonkistatutako lurraldeak osatua.

d) Itsasoaz haratagoko hizkerak, Portugalen XV. mendeko kolonizatzeen ondorioz kokatuak.

Geografia-hedadura zabalak banaketa dialektala eragin du XIII-XVIII. mendeen artean, Iraultza Industrialarekin prozesua irauli arte, baina haatik, Brasilen eta Portugalen arteko hizkuntza-desberdintasunak areagotuz joan dira, espero zitekeenez (Lüdtke 1977: 153-54).

BIBLIOGRAFIA

Altuna, P., 1992, «Ochoa de Arin-en *Doctrina Christiana*-ren (1713) hizkeraren laburpena», *Euskera* 37/1, 573-589.

Allières, J., 1960, «Petit atlas linguistique basque français «Sacaze» I», *Via Domitia* 7, 205-221.

_____, 1961, «Petit atlas linguistique basque français «Sacaze» II», *Via Domitia* 8, 81-126.

_____, 1977, «Petit atlas linguistique basque français «Bourciez» (I)», *FLV* 27, 353-386.

_____, 1986, «Petit atlas linguistique basque français «Bourciez» (II). Cartes 21 à 50», *FLV* 47, 5-45.

Aranzadi Zientzia Elkarte, 1984, 1990, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (I eta II), Aranzadi, Donostia.

Aurrekoetxea, G., 1986, «Euskal Herriko Hizkuntz Atlas (EHHA): inkesta metodologia eta ezezko datuak», *Euskera* 31/2, 413-424.

_____, 1992a, «Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa», *Uztaro* 5, 59-109.

_____, 1992b, «Euskal Herriko Hizkuntz Atlasaren informatzapena», in G. Aurrekoetxea & X. Videgain (arg.), *Nazioarteko dialektologia biltzarra. Agiriak*. Iker 7, Euskaltzaindia, Bilbo, 319-337.

_____, 1995, *Bizkaieraren egituraketa geolinguistikoa*, EHU, Bilbo.

_____, 1996, «Hizkerak banatzeko ezaugarriez», *ASJU* 30/1, 127-143.

Aurrekoetxea, G. & Videgain, X., 1993, «Euskal Herriko Hizkuntz Atlas. Galdesorta», *Euskera* 38/3, 529-647.

Azurmendi, J. M., 1996, *Ataungo euskara*, Goierriko Euskal Eskola kultur elkarte, Maizpide euskaltegia & Lazkaoko udala, Lazkao.

_____, 1998, *Zegamako euskara*, Goierriko Euskal Eskola kultur elkarte, Maizpide euskaltegia & Lazkaoko udala, Lazkao.

Camino, I., 1994, «Abiaburu bat aezkeraren azterketarako», in R. Gómez eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991-ko irailaren 2-6)*, *ASJU*-ren gehigarriak 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 59-160.

_____, 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.

- ____, 1999, «Goñerriko hizkera (I)», *ASJU* 33/1, 1-74.
- ____, 2000a, «Goñerriko hizkera (II)», *ASJU* 34/1, 137-196.
- ____, 2000b, «Abiaburu bat Donostiako euskera aztertzeko», in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 51-81.
- ____, 2001, «Goñerriko hizkera (III)», *ASJU* 35/2, 66 or.
- ____, 2002, «Euskal Dialektologia (II)», *Koldo Mitxelena eta euskalari-tzaren garapena azken mende erdian* izeneko EHUKo uda ikastaroan eman hitzaldia, Donostia, 2002/VIII/24, 11 or.
- ____, 2003a, *Hego-nafarrera*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- ____, 2003b, «Hego-nafarreraren egituraz», *FLV* 94, 427-468.
- Campbell, L., 1985, «Areal linguistics and its implications for historical linguistics», in J. Fisiak (arg.), *Proceedings of the Sixth International Conference of Historical Linguistics*, Benjamins, Amsterdam, 25-51.
- Davis, L. M., 1977, «Dialectology and Linguistics», *Orbis* 26, 24-30.
- Elortza, J., Madariaga, J. & Zumalde, I., 1996, *Oñati eta Gipuzkoaren bategitea. 1845*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Emeneau, M. B., 1956, «India as a Linguistic Area», *Language* 32, 3-16.
- Epelde, I., 2003, *Larresoroko euskara*, Gasteiz, EHUKo tesi argitaragabea.
- Erdozia, J. L., 2001, *Sakana erdialdeko euskara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Etxaide, A. M., 1984, *Erizkizundi Irukoitza*, Iker 3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- ____, 1989, *El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Etxebarria, J. M., 1991, *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*, Ibaizabal, Bilbo.
- Floristán Samanes, A., 1978, *Urbasa y Andía, solar de los navarros*, Diario de Navarra, Iruñea.
- Fraile, I. & Fraile, A., 1996, *Oiartzungo hizkera*, Oiartzungo udala.
- Gimeno, F., 1987, «A propósito de comunidad de habla: *The social dimension of dialectology* de J. P. Rona», in M. Vaquero (arg.), *Actas del I Congreso Internacional sobre el Español de América*, Academia Portorriqueña de la Lengua Española, 689-698.

Holmer, N. M., 1964, *El idioma vasco hablado*, ASJU-ren gehigarriak 5, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.

Holmer, N. M. & Abrahamson, V., 1968, 1969 eta 1977 «Apuntes vizcainos», ASJU 2, 87-141. ASJU 3, 171-228. ASJU 11, 3-47.

Hurtado, I., 2001, *Goierriko eta Tolosalde hegoaldeko hizkerak*, Goierriko Euskal Eskola kultur elkarte, Maizpide euskaltegia & Lazkaoko udala, Lazkao.

Ibarra, O., 1995a, *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.

_____, 1995b, «Cispamplonés delakoaz», ASJU 29/1, 267-318.

_____, 2000, *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, NUP, Iruñea.

Irizar, P. de, 1981 [1949], «Los dialectos y variedades del vascuence», in *Contribución a la dialectología de la lengua vasca I*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 95-125.

_____, 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca (I eta II)*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia.

_____, 2001, *Memorias de un vascólogo. Mis relaciones con lingüistas y colaboradores*, Delegación en Corte de la RSBAP, Madril.

Izagirre, K., 1959, «Erronkariko euskal-ondakin batzuk», BAP 15, 279-314.

_____, 1961, «Erronkariko euskal-ondakin batzuk (I)», BAP 17, 391-407.

_____, 1966, «Ultzamako euskeraren gai batzuk», BAP 22, 403-467.

_____, 1967, «Tolosako euskeraren iztegirako gaiak», BAP 23, 157-188.

_____, 1967b, «Altsasuko euskeraren gai batzuk», ASJU 1, 45-97.

_____, 1968, «Notas lexicográficas», ASJU 2, 49-71.

_____, 1970, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*, L. Villasante (arg.), ASJU 4, Donostia. Berrarg. 1994.

Janda, R. D., 1982, «Diachronic fact vs. synchronic fiction: historical-linguistic evidence against assuming underlying grammatical uniformity for contemporary dialects of the same language», in A. Ahlqvist (arg.), *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*, Benjamins, Amsterdam - Philadelphia, 149-162.

Lafon, R., 1955, «Sur la place de l'aezcoan, du salazarais et du roncalais dans la classification des dialectes basques», *Pirineos* 11, 109-133.

Lakarra, J. A., 1986, «Bizkaiera Zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20/3, 639-681.

López Eire, A. & Méndez Dosuna, J., 1980, «El problema de los dialectos dóricos y noroccidentales», *Emerita* 48, 15-30.

Lüdtke, H., 1977, «Isoglosas atlánticas en la geografía fonética del portugués: apuntes de teoría dialectológica», in M. Alvar (arg.), *Atlas plurilingües. Metodología*, Madril, 152-156.

Melis, L., Verlinde, S. & Derynck, P., 1989, «La notion de dialecte supralocal: essai de définition dialectométrique», *Orbis* 33, 70-132.

Mitxelena, K., Beloqui, J. J., Elosegui, J. & Sansinenea, P., 1953, «Contribución al conocimiento del dialecto roncalés», *BAP* 9, 499-536 [= *SHLV*, 246-272].

Mitxelena, K., 1950, «En torno a algunos aspectos del habla de Rentería (Guipúzcoa)», *BAP* 6, 89-94.

_____, 1954, «La posición fonética del dialecto vasco del Roncal», *Via Domitia* 1, 123-157 [= *SHLV*, 273-297].

_____, 1958, «Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte», *BAP* 14, 335-364 [= *SHLV*, 298-319].

_____, 1964a, «La interpretación de las diferencias dialectales», in *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia, 43-67 [= *SHLV*, 13-22].

_____, 1964b, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia [= *SHLV*, 1-73].

_____, 1965, «La actividad lingüística en el campo vasco», in *Communications et rapports du premier congrès international de dialectologie générale* (Louvain du 21 au 25 aout, Bruxelles les 26 et 27 aout 1960), Louvain 1965, iv, 224-232.

_____, 1967, «Notas fonológicas sobre el salacenco», *ASJU* 1, 163-177 [= *LH*, 221-234].

_____, 1972, «A note on Old Labourdin Accentuation», *ASJU* 6, 110-120 [= *PT*, 235-244].

_____, 1976a, «La fragmentación dialectal: conocimientos y conjeturas», *Revista Española de Lingüística* 6, 309-324 [= *LH*, 73-85].

____, 1976b, «Acentuación alto-navarra», *FLV* 23, 147-162 [= *PT*, 245-260].

____, 1977 [1961], *Fonética histórica vasca [FHV]*, 2. ed., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.

____, 1981a, «Lengua común y dialectos vascos», *ASJU* 15, 289-313 [= *PT*, 35-55].

____, 1981b, «Encuestas lingüísticas en el País Vasco», *Euskera* 26/1, 133-145.

____, 1981c, «Sobre la necesidad de una exploración lingüística de Euskal Herria», *Euskera* 26/2, 873-881.

____, 1982, «Un catecismo salacenco», *FLV* 39, 21-42.

____, 1983, «Euskalkien ageriko aurpegia», *Euskera* 28, 245-252.

____, 1985, *Lengua e Historia [LH]*, Paraninfo, Madrid.

____, 1987, *Palabras y textos [PT]*, EHU, Leioa.

____, 1988, *Sobre historia de la lengua vasca [SHLV]*, 2 liburuki, J. A. Lakarra (arg.), *ASJU*-ren gehigarriak 10, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.

____, 1991, «De dialectología vasca», *FLV* 58, 179-203.

____, 1992, «Fenómenos de convergencia en la historia de los dialectos vascos», *FLV* 61, 355-366.

Montoya, E., 2002, *Zugarramurdiko eta Urdazubiko euskara*, Gasteiz, EHUko tesi argitaragabea.

Moutard, N., 1975-6, «Étude phonologique sur les dialectes basques», *FLV* 19, 5-42, 20, 141-189 eta 22, 9-54.

N'Diaye, G., 1970, *Structure du dialecte basque de Maya*, Mouton, The Hague-Paris.

Olano, M., 2000, «Gipuzkoa ondoko bi hizkera nafar: Areso eta Leitza-ko paradoxa», in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 121-147.

Oñederra, M. L., 1990, *Euskal fonologia: palatalizazioa. Asimilazioa eta hots sinbolismoa*, EHU, Leioa.

Pagola, R. M., 1990, «Dialektologiaren irtenbide berriak: diasistema eta polimorfismoa», in E. Perez Gaztelu & P. Urkizu (arg.), *Patxi Altunari Omenaldia*, Mundaiz 5, Donostia, 207-223.

_____, 1992, «Euskara eta euskalkiak lehen eta orain», in *Euskalki literatura*, Labayru ikastegia, Bilbo, 35-59.

Peters, H., 1988, «On the state and possible aims of Middle English word geography», in J. Fisiak (arg.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 397-416.

Polák, V., 1963, «Les origines de la différenciation dialectale en Albanie», *Orbis* 12, 381-392.

Rodríguez Ferrer, M., 1873, *Los Vascongados: su país, su lengua y el príncipe Luis Luciano Bonaparte*, Madril.

Rotaetxe, K., 1978, *Estudio estructural del euskara de Ondárroa*, L. Zugaza, Durango.

_____, 1991, «Hizkuntz sistema eta dialektologia», in G. Aurrekoetxea & X. Videgain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Iker 7, Euskaltzaindia, Bilbo, 53-68.

Salaberri, P., 1998, «Arabako mugako nafar hizkeren inguruan», in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, UEU, Bilbo, 49-87.

_____, 2000, «Luzaideko euskara, Mezkirizkoaren eta Aezkoakoaren argitan», in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 221-259.

Salaburu, P., 1984a, *Hizkuntzaren soinu egitura*, EHU, Leioa.

_____, 1984b, *Arau fonologikoak*, EHU, Leioa.

Taldeman, J., 1989, «Typology of dialect transitions in Flanders», in M. E. H. Schouten & P. Th. van Reenen (arg.), *New Methods in Dialectology*, Foris, Dordrecht - Holland/Providence RI - U.S.A., 155-163.

Txillardegi, 1984, *Euskal azentuaz*, Elkar, Donostia.

Udako Euskal Unibertsitatea, 1983, *Euskal Dialektologiaren Hastapenak*, UEU, Iruñea.

_____, 1987, *Euskal Dialektologiaren Hastapenak*, 2. arg., UEU, Iruñea.

Videgain, X., 1987, «Mitxelenaz eta dialektologiaz», *Egan* 40, 3/6, 141-153.

Viereck, W., 1988, «The Computerisation and Quantification of Linguistic Data: Dialectometrical Methods», in A. R. Thomas (arg.), *Methods in Dialectology*, Multilingual Matters LTD, Clevedon, Philadelphia, 524-550.

Vilallonga, J., 1953-7, «Introducción a un estudio sobre Luis Luciano Bonaparte y sus trabajos», *Eusko Jakintza* 7, 39-68.

Villasante, L., 1968, «Oñatiko euskera», *Egan* 27, 80-94.

Zamora, F. J., 1986, «Algunos aspectos psicosociolingüísticos y contextuales de la variación lingüística», *Anuario de Lingüística Hispánica* 2, 277-323.

Zuazo, K., 1988, *Euskararen batasuna*, Iker 5, Euskaltzaindia, Bilbo.

____, 1989a, «Arabako euskara», *ASJU* 23/1, 3-48.

____, 1989b, «Zubereraren sailkapenerako», *ASJU* 23/2, 609-650.

____, 1994, «Burundako hizkera», in R. Gómez eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991-ko irailaren 2-6)*, *ASJU*-ren gehigarriak 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 297-364.

____, 1997, «Oiartzungo hizkeraren kokagunea», *FLV* 76, 397-425.

____, 1998a, «Euskalkiak. Gaur», *FLV* 78, 191-233.

____, 1998b, «Nafarroako euskal hizkerak», in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, UEU, Bilbo, 1-21.

____, 1998c, «Arabako euskara», in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 125-189.

____, 1999a, *Deba ibarreko euskeria*, Deba ibarreko Udalak, Oñati.

____, 1999b, «Baigorriko euskara kokatzeari buruz», *Lapurdum* 4, 247-277.

____, 2000, «Debabarreneko euskara», in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 29-50.

____ (arg.), 2000, *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.

____, 2003, *Euskalkiak, Herriaren lekukoak*, Elkar, Donostia.